

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць. **Головний редактор:** В. Горовий, д-р іст. наук, професор, заступник гендиректора НБУВ. **Редакційна колегія:** Л Чуприна, заввідділу оперативної інформації, Т. Гранчак, заввідділу політологічного аналізу, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн Г. Булахова.

Адреса редакції: НБУВ, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2004@ukr.net, www.nbuv.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08. 2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 4

ЗМІСТ

Коротко про головне

Результати переговорів у Мінську дають надію на врегулювання конфлікту на Донбасі – Президент.....3

Заява Президента
про припинення вогню з 00:00 15 лютого.....4

Аналітика

Пальчук В.

Громадянство України: підстави його набуття
і припинення в сучасному контексті6

Потіха А.

Соціально-психологічна та медична
реабілітація учасників АТО.....20

В об'єктиві – регіон

Гранчак Т.

Кримські татари: між історичною Батьківщиною
та вимушеною депортацією.....37

Економічний ракурс

Кулицький С.

«Турецький потік» у контексті європейської та національних стратегій енергетичної безпеки та економічного розвитку.....	39
(Початок. Закінчення в наступному випуску)	

Проблеми інформатизації

Гранчак Т.

Соціальні медіа – інструмент формування управлінських систем мережевого типу.....	52
--	-----------

До уваги держслужбовця

Тарасенко Н.

Українська національна ідея	
<i>Список літератури з фондів НБУВ та електронних ресурсів (2006–2014 рр.).....</i>	62

Коротко про головне

Результати переговорів у Мінську дають надію на врегулювання конфлікту на Донбасі – Президент

Досягнуті в результаті тривалих переговорів домовленості у Мінську дають надію на деескалацію ситуації на Донбасі і її врегулювання мирним шляхом, зазначив Президент П. Порошенко.

«Вчора (12 лютого. – Ред.) в Мінську за потужної міжнародної підтримки, з абсолютною чіткою підтримкою ЄС нам вдалося досягти домовленостей, які дають надію, що події на Донбасі з гарячої стадії перейдуть в стадію політичного вирішення конфлікту», – сказав глава держави під час виступу в навчальному центрі Національної гвардії України у Нових Петрівцях Київської області.

«Нам до миру ще ой як далеко, але є надія, що це шлях до деескалації», – також додав він.

Звертаючись до військових, Президент також наголосив, що саме їх мужність і героїзм стали «вагомим аргументом на дипломатичному фронті». «Слабких б'ють, ми – сильні. Завдяки вам і десяткам тисяч українських воїнів ми отримали сильні аргументи для ведення переговорів у Мінську», – констатував П. Порошенко.

Він підкреслив: «Твердої впевненості, що Мінські домовленості будуть працювати, немає ні в кого. Але особливістю вчорашніх домовленостей є те, що переговори проводилися не в рамках Тресторонньої контактної групи, а безпосередньо президентами України, Франції, Канцлером ФРН та Президентом Росії».

П. Порошенко також зазначив, що українські воїни матимуть високий рівень забезпечення. «Час нехтувати обороноздатністю держави пішов у минуле. Захисник країни буде забезпечений усім необхідним для перемоги», – підкреслив він.

Після передачі військовим сертифікатів на нову та модернізовану техніку для потреб АТО глава держави разом із присутніми оглянув представлену військову техніку українського та іноземного виробництва: броньовані автомобілі, спеціалізовані машини швидкої допомоги для військових, засоби протибатарейної боротьби, радіорозвідки, безпілотні літальні апарати, машини управління.

Оглядаючи британські броньовані машини «Саксон», він зауважив: «Критикам цього контракту я хочу наголосити, що рівень броньованого захисту у них вище, ніж у БТР». Після цього Президент власноруч перевіряв броню зазначеної техніки і переконався у її надійності.

Також П. Порошенку були представлені радіостанції та нові засоби зв'язку для блок-постів та оперативного зв'язку. Усі радіостанції мають захист та засоби протидії радіоподавлення.

Оглядаючи обладнання для радіоперешкод «Анклав», Президент

підкреслив, що цей прибор українського виробництва робить неможливим роботу російських безпілотних літальних апаратів та коригувальників вогню. «Це саме те, що зараз потрібно українській армії, і ми вже налагодили їх серійне виробництво», – сказав він.

Глава держави наголосив на тому, що вся техніка має бути направлена до зони проведення АТО якнайшвидше (*Офіційне інтернет-представництво Президента України* (<http://www.president.gov.ua/news/32247.html>). – 2015. – 13.02).

Заява Президента про припинення вогню з 00:00 15 лютого

Україна завжди дуже відповідально ставилася до виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань. Ми сповнені рішучості ще раз довести це. Буквально за лічені хвилини славні Збройні Сили, Національна гвардія, підрозділи Прикордонних військ, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України виконають мій наказ як Верховного Головнокомандувача припинити вогонь вздовж всієї лінії зіткнення з ворогом в Донецькій і Луганській областях, як це передбачено домовленостями, досягнутими в Мінську у «Нормандському форматі» за участі президентів України, Франції, Росії і Канцлера Німеччини.

Pacta sunt servanda – домовленості мають бути дотримані. Це придумали не ми. І ми розраховуємо на те, що ця домовленість, нарешті, буде виконана, бо переговори зайшли вже на такий рівень, що вище нікуди, і цього разу протилежна сторона поставиться до виконання угод з відповідною увагою.

Я впевнений у тому, що на сьогоднішній день особливу тривогу і увагу викликає ситуація на Дебальцевському плацдармі. Саме плацдармі, а не котлі, бо славні Збройні Сили України утримали рубежі, які були визначені для оборони Головнокомандуючим.

Ми бачили, що російська сторона виказала надмірний інтерес до Дебальцевського плацдарму під час переговорів у Мінську. Ми довели, що наші війська в Дебальцевому сьогодні отримали чотири вантажі допомоги, які забезпечують речовим довольством, боєприпасами, ротацією Збройних Сил України і новою технікою.

Я бачу лише одну загрозу. Коли постійно бойовики обстрілювали цілі квартали Дебальцевого, повністю знищивши цей населений пункт, і ми впевнені в тому, що припинення вогню – це те, чого сьогодні потребує не лише Україна, а весь світ.

На жаль, мирний процес сьогодні перебуває під високою загрозою того, що бойовики використають напружену ситуацію під Дебальцевим для зриву режиму припинення вогню. Про це я публічно попередив усіх учасників «Нормандського процесу», Мінських переговорів, в тому числі і Російську Федерацію, яка ідентифікує себе як гаранта досягнутих Мінських угод. На мою думку, для того, щоб гарантувати дії тих, кого повністю контролюєш, докладати зусиль – то забагато. Достатньо лише політичної волі.

Останнім часом декілька днів фактично цілодобово я працював лише у двох напрямках. Це концентрація дипломатичних зусиль для досягнення Мінських домовленостей. І – координація дій силовиків для того, щоб забезпечити оборону завданих рубежів.

Буквально кілька годин тому я мав розмову з Бараком Обамою, Президентом Сполучених Штатів Америки, ще годину перед тим – з Ангелою Меркель та Франсуа Олландом. Весь світ затамував подих, і напружено очікує завтрашнього світанку. Ті, хто хоче зірвати мирний процес на самому його початку, – попереджені про наслідки.

Я свідомо не говоритиму зараз про те, що буде робити Україна у випадку, якщо мирний процес буде зірвано. Скажу лише одне – отримавши удар по одній щоді, іншу ми підставляти не будемо. І нехай простить мене Господь.

Дуже розраховую на те, що останній, напевно, останній шанс розпочати тривалий та важкий мирний процес політичного врегулювання на Донбасі не буде упущено. Я зроблю все від мене залежне, щоб жодним необережним кроком, жодним рухом, жодним невиправданим пострілом не втратити цю надзвичайно важливу для України та світу можливість.

Україна більше, ніж будь-хто, зацікавлена в мирі. Тому, хто полюбляє лукавити на тему захисту російськомовних, або «русскоязычных», коли йдеться про відновлення імперії, – для них життя наших російськомовних побратимів ніщо. А україномовних – тим більше.

Але для мене вони всі – мої рідні співвітчизники, наші батьки, брати і сестри. Маю на увазі як тих, хто пішов захищати Україну, так і тих, хто без зброї потерпає від бойовиків та терористів. Всі вони хочуть миру. Хочу миру і я, Президент України, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил Петро Порошенко. І в якості першого кроку я віддаю зараз наказ Збройним Силам України, Національній гвардії, підрозділам Міністерства внутрішніх справ, Прикордонної служби, Служби безпеки України припинити вогонь з нуля годин 15 лютого.

Прошу доповісти про виконання наказу.

***(Офіційне інтернет-представництво Президента України
(<http://www.president.gov.ua/news/32264.html>). – 2015. – 15.02).***

Аналітика

В. Пальчук, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ, канд. наук із соц. комунікацій

Громадянство України: підстави його набуття і припинення в сучасному контексті

В експертному середовищі з моменту прийняття Закону України «Про громадянство України» значна увага приділяється правовим питанням належності до громадянства України, уникнення колізій законодавства щодо визначення громадянства біпатридів при вирішенні приватних справ, набуття й припинення громадянства в результаті міграційних процесів, реєстрації шлюбів з іноземцями тощо. З розвитком останніх подій воєнного конфлікту на Сході України дедалі більше уваги приділяється аналізу правових підстав можливої реалізації втрати (позбавлення) громадянства України чи тимчасового його припинення – як реакція держави на завдання значної шкоди національній безпеці країни.

1. Сучасні принципи й підходи набуття та припинення громадянства в законодавстві України

Громадянином України називається особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України й міжнародними договорами України. Так, коло осіб, які належать до громадянства України, визначено у ст. 3 Закону України «Про громадянство України». Відповідно до Закону, громадянами України є всі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) постійно проживали на території України. Про належність до громадянства України таких осіб може вказувати наявність у паспортах громадянина колишнього СРСР для виїзду за кордон дати видачі згаданого паспорта – після 13 листопада 1991 р. або відмітки про прописку у внутрішньому паспорті, що підтверджує факт постійного проживання на території України станом на 24 серпня 1991 р.

Стаття 6 Закону визначає підстави набуття громадянства України. Відповідно до неї, громадянство України набувається: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) унаслідок прийняття до громадянства; 4) унаслідок поновлення у громадянстві; 5) унаслідок усиновлення; 6) унаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, у дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; 7) унаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) унаслідок визнання батьківства чи

материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Коло осіб, які є громадянами України за народженням, встановлено ст. 7 Закону України «Про громадянство України». Перелік осіб, наданий у ст. 7 Закону, як зазначають правники, є вичерпним. Зазначені особи набувають громадянство України за народженням лише у випадку, якщо народилися 1 березня 2001 р. і пізніше. Вони стають громадянами України з моменту народження. У кожному з випадків не має значення, перебували батьки особи в шлюбі на момент її народження чи ні. Умовою набуття особою громадянства України є проживання обох її батьків на законних підставах на території України. Під проживанням в Україні на законних підставах розуміється проживання осіб без громадянства, які мають посвідку на проживання чи тимчасове проживання на території України, їм надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні. У такому випадку не має значення чи мають згадані особи постійну чи тимчасову прописку.

Чинне законодавство про громадянство передбачає процедуру оформлення набуття громадянства України за народженням. Проте процедура оформлення набуття громадянства України лише підтверджує цей факт, а громадянство набувається автоматично, у силу Закону.

Набути громадянство України можливо за територіальним походженням. Умови набуття громадянства України за територіальним походженням встановлені ст. 8 Закону України «Про громадянство України». Особа, яка сама або хоча б один з її батьків, дід чи баба, повнорідні брат чи сестра народилися або постійно проживали до 16 липня 1990 р. на території, яка стала територією України відповідно до ст. 5 Закону України «Про правонаступництво України», а також на інших територіях, що входили до складу Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), і є особою без громадянства або іноземцем, що взяв зобов'язання припинити іноземне громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України, а також її діти реєструються громадянами України.

Якщо в особи є неповнолітні діти і вона хоче, щоб вони також набули громадянство України, діти можуть це зробити разом з нею, про що вона порушує клопотання у своїй заяві.

Право набути громадянство за територіальним походженням надається окремо від батьків неповнолітнім дітям, які народилися чи постійно проживали на території УРСР (або хоча б один з її батьків, дід чи баба народилися чи постійно проживали на територіях, зазначених вище) і є особами без громадянства, а також неповнолітнім дітям, які народилися на території України від батьків-іноземців і набули за народженням громадянство іншої держави, яке пізніше було припинено.

Необхідною умовою для набуття громадянства за територіальним походженням є подання особою відповідної заяви. Якщо громадянство

України набуває дитина окремо від батьків, заяву за неї подає один з батьків або опікун чи піклувальник.

Відповідно до Конституції громадянин України не може бути позбавлений громадянства й права змінити громадянство. Конституція України визначає повноваження Президента України у сфері громадянства: він приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України.

Питання, пов'язані з громадянством України, регулюються також іншими законами України, зокрема «Про імміграцію» від 7 серпня 2001 р. та «Про біженців» від 21 червня 2001 р. Закон України «Про імміграцію» визначає умови й порядок отримання іноземцями та особами без громадянства дозволу на постійне місце проживання в Україні, що є необхідною умовою їх прийняття до громадянства України. Закон України «Про біженців» визначає порядок надання статусу біженця в Україні. Законодавством України передбачені спрощені умови прийняття біженців до громадянства України.

Правники вирізняють сім принципів, закріплених у тексті зазначеного Закону, на яких базується законодавство України про громадянство: 1) єдиного громадянства – громадянства Держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України; 2) запобігання виникненню випадків безгромадянства; 3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; 4) визнання права громадянина України на зміну громадянства; 5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття та припинення громадянства України фізичною особою внаслідок одруження чи припинення шлюбу або припинення громадянства України у зв'язку з такими обставинами другим з подружжя; 6) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України; 7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Одним з важливих принципів законодавства України про громадянство, на думку більшості правників, є принцип єдиного громадянства. Згідно з Конституцією в Україні існує єдине громадянство. У ст. 25 і 26 Конституції України та у ст. 2 чинного Закону закріплено загальні принципи громадянства Української держави. Відповідно до ст. 4 Конституції в Україні існує єдине громадянство. Відповідно до ст. 2 Закону, якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною визнається лише громадянином України; якщо ж іноземець набув громадянство України, то в правових відносинах з Україною він також визнається лише громадянином України.

Такі підходи в національному законодавстві в різних життєвих ситуаціях сприяють тому, що у фізичних осіб виникає можливість отримання подвійного громадянства. Колізії в національному законодавстві щодо

питання набуття громадянства можуть бути причиною виникнення подвійного громадянства (біпатризм) у дитини за народженням. Наприклад, дитина, яка народилася в громадян Німеччині, де домінує принцип надання громадянства дитині, батьки якої на момент її народження були громадянами цієї держави, набуває громадянства цієї держави незалежно від місця народження. То на території Аргентини, де принцип надання громадянства означає, що дитина набуває громадянство цієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства її батьків, набуває громадянство обох зазначених держав.

За словами експертів, українське законодавство прямо не забороняє подвійного громадянства – інше громадянство в Україні просто не признається. Громадяни, які мають подвійне громадянство, усе одно залишаються громадянами України, і за діючим законодавством, звільнити їх з роботи чи заборонити займати посади на державній службі, посилаючись на наявність другого громадянства, неможливо. Це становить основну колізійну проблему не тільки в національному, а й у міжнародному приватному праві. Виникнення цієї проблеми фахівці пояснюють тим, що відповідно до положень інших національних законодавств кожна держава в односторонньому порядку визначає своїх громадян. Підставами для набуття громадянства можуть бути походження, територіальний принцип, прийняття до громадянства, поновлення в громадянстві, усиновлення, встановлення опіки чи піклування над дитиною тощо. Ці підстави, як зазначає ряд дослідників, зумовлюють виникнення різноманітних колізійних питань (громадянство дітей, громадянство осіб при зміні їхнього сімейного статусу, встановлення над ними опіки та піклування тощо), що вирішуються національними законами, як правило, на користь власного громадянина¹. У зв'язку з цим, фахівці стверджують, що подвійність громадянства виникає внаслідок колізій законодавства різних країн щодо набуття і втрати громадянства, міграційних процесів, реєстрації шлюбів з іноземцями тощо.

Слід зазначити, що біпатриди користуються правами і виконують обов'язки відносно держав, громадянами яких вони є. У п. 1 ст. 2 Закону України «Про громадянство України» закріплений підхід щодо біпатридів, відповідно до якого така особа в правових відносинах з Україною визнається лише громадянином України. Однак складними проблемами, що виникають у міжнародному приватному праві та потребують свого розв'язання щодо біпатридів, є, наприклад, участь їх у приватизаційних процесах, реалізація ними права власності на землю, нерухоме майно, реалізація права на житлову площу, освіту, виконання військового обов'язку тощо. Особливо відчутно проявляється це у випадку, коли біпатрид перебуває на території третьої країни, громадянином якої він не є. У такому випадку, на думку правників, виникає колізія з питання визначення відповідного закону, що має бути застосований до вирішення тих чи інших питань такої особи. Норми, що

¹ Гайворонський В. М. Міжнародне приватне право. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/privat/441-gaivoronsk/6386-13----.html>.

покликані вирішити цю колізію, вміщені у ст. 5 Гаазької конвенції, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство від 12.04.1930 р., відповідно до якої встановлено, що, перебуваючи в третій державі, особа, що має громадянство більше ніж однієї держави, розглядається як така, що має лише одне громадянство. Громадянством такої особи визнається або громадянство країни, у якій ця особа звичайно та переважно мешкає, або ж громадянство країни, з якою вона (особа) найбільш тісно пов'язана, з урахуванням фактичних обставин. Тут фахівці звертають увагу на те, що названа Конвенція не розкриває поняття «найбільш тісний зв'язок із державою», а отже, воно належить до категорії оціночних. У кожному конкретному випадку правозастосовчий орган має оцінювати всю сукупність обставин, а доказами найбільш тісного зв'язку біпатрида з державою можуть бути, наприклад, виконання ним обов'язків, покладених нормативними актами, що діють на території відповідної держави, виконання трудових функцій або ж перебування сім'ї на території держави тощо.

Однак Україна не є учасницею Конвенції, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство від 12.04.1930 р. Отже, її норми не мають чинності на території України. У випадку виникнення подібної ситуації, положення цієї Конвенції можуть застосовуватися в Україні або за аналогією, або ж у тому випадку, коли колізійна норма, що міститься в законодавстві України, відсилає до іноземного права, частиною якого якраз і є названа Конвенція.

Механізми подолання деяких колізій, що виникають у результаті вирішення правових питань щодо біпатридів, прописано в Законі України «Про громадянство України». Відповідно до Закону, громадянство України припиняється з таких підстав:

- унаслідок виходу з громадянства України;
- унаслідок втрати громадянства України;
- з підстав, передбачених міжнародними договорами України.

Тобто громадянство України може бути припинене як за бажанням самого громадянина, так і за поданням компетентних органів, якщо, наприклад, громадянство було придбано шляхом обману та використання неправдивих відомостей або особа прийняла громадянство іншої держави. У будь-якому випадку вихід з громадянства не відбувається автоматично, для цього необхідно витримати визначену процедуру.

Громадянин України, який постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за власним клопотанням. Дитина, яка виїхала на постійне проживання за кордон з батьками і батьки (або один з них) якої виходять з українського громадянства, може вийти з громадянства України за клопотанням одного з батьків. Також за клопотанням одного з батьків з українського громадянства може вийти дитина, яка постійно проживає за кордоном.

Дитина, яка набула українське громадянство за народженням, якщо на момент її народження батьки (або хоча б один з них) були іноземцями або

громадянами без громадянства, може вийти з громадянства України за клопотанням одного з батьків незалежно від місця проживання дитини.

Дитина, усиновлена подружжям, один з якого є громадянином України, а інший – іноземцем, може вийти з громадянства України за клопотанням усиновителя, який є іноземцем. Дитина, усиновлена іноземцями або особами без громадянства, може вийти з громадянства України за клопотанням одного з усиновителів.

Вихід із громадянства України допускається, якщо особа набула громадянство іншої держави або отримала документ, виданий уповноваженими органами іншої держави, про те, що громадянин України набуде її громадянство, якщо вийде з громадянства України. Вихід дітей віком від 14 до 18 років з громадянства України може відбуватися лише за їхньою згодою.

Вихід із громадянства України не допускається, якщо особі, яка клопоче про вихід із громадянства України, в Україні повідомлено про підозру у вчиненні кримінального злочину або стосовно якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що вступив в законну силу й підлягає виконанню.

Більше того, дотримуючись принципу єдиного громадянства, у ст. 19 Закону прописані підстави для його втрати. Зокрема, відповідно до Закону підставами для втрати громадянства України є:

1. Добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття. Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто. Не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства такі випадки:

а) одночасне набуття дитиною громадянства України за народженням і громадянства іншої держави чи держав;

б) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновителів унаслідок усиновлення її іноземцями;

в) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем;

г) автоматичне набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства внаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави.

2. Набуття особою громадянства України на підставі ст. 9 цього Закону внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів.

3. Добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою [п. 3 ч. 1 ст. 19 зі змінами,

внесеними згідно із Законом № 1014-V (1014-16) від 11.05.2007 р.; ч. 1 ст. 19 у редакції Закону № 2663-IV (2663-15) від 16.06.2005 р.].

Положення п. 1, 3 ч. 1 цієї статті не застосовуються, якщо внаслідок цього громадянин України стане особою без громадянства [ч. 2 ст. 19 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2663-IV (2663-15) від 16.06.2005 р.]. Датою припинення громадянства України у випадках, передбачених цією статтею, є дата видання відповідного Указу Президента України [ст. 19 доповнено ч. 3 згідно із Законом № 2663-IV (2663-15) від 16.06.2005 р.; ст. 19 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2663-IV (2663-15) від 16.06.2005 р.].

Закон України «Про громадянство України» містить винятки, що допускають виникнення подвійного громадянства, до яких, зокрема, віднесено випадки коли: а) діти при народженні одночасно з громадянством України набувають також громадянство іншої держави; б) діти, які є громадянами України та усиновлені іноземцем, набувають громадянство усиновителя; в) громадянин України автоматично набув громадянство іншої держави внаслідок одруження з іноземцем; г) згідно із законодавством іншої держави її громадянство надано громадянину України автоматично без його добровільного волевиявлення і він не отримав добровільно документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави.

Рішення про припинення громадянства приймається Президентом України, про що видається відповідний указ. Датою припинення громадянства є дата видання відповідного указу.

Громадянин України, який подав заяву про вихід із громадянства України або щодо якого оформляється втрата громадянства, до видання Указу Президента України про припинення громадянства України користується всіма правами й несе всі обов'язки громадянина України.

2. Втрата громадянства як теоретична проблема і практична доцільність для забезпечення національної безпеки країни

В останніх коментарях щодо належності до громадянства України більше зазначається про необхідність самої особи визначитися із власною самоідентифікацією у вирішенні правових питань біпатридів. Це сприяло встановленню найбільш тісного зв'язку самої особи з державою, громадянином якої вона є (себе вважає) чи може стати відповідно до законодавства. Ідеться про правовий зв'язок, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках між фізичною особою і країною. Як зазначають сучасні дослідники, сутність правовідносин громадянства полягає в комплексі взаємних прав та обов'язків держави і громадянина. Громадянин – людина, яка перебуває в сталих і необмежених у часі та просторі юридичних зв'язках з конкретною державою. У юридичній літературі зустрічається визначення поняття «громадянство». Громадянство – це необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною

державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав і обов'язків. Громадянство України – це стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок фізичної особи з Українською державою, заснований на юридичному визнанні державою цієї особи громадянином України, унаслідок чого особа й держава набувають взаємних прав і обов'язків в обсязі, передбаченому Конституцією та законами України.

Ознаками громадянства як певного зв'язку особи з державою є:

- а) правовий характер;
- б) необмеженість у просторі й часі;
- в) максимальний характер взаємних прав та обов'язків.

Цей зв'язок виявляється в поширенні на відповідну особу суверенної влади держави незалежно від місця її проживання – на території держави чи за її межами.

Питання щодо припинення (позбавлення) та надання громадянства в Українській державі гостро постало після виникнення воєнного конфлікту на Сході України. Як зазначає голова наглядової ради «Глобальна організація союзницькою лідерства», доктор юридичних наук В. Ліпкан, окремі прошарки українства, не визначившись із власною самоідентифікацією, переплутали економічний статок із громадянством, історію і майбутнє, власні ностальгічні спогади про СРСР і реалії сучасної України та Росії як незалежних і світоглядно різних держав. Тому, на думку експерта, природна дихотомія: права – обов'язки, повноваження – відповідальність – виступають ключовими в контексті розгляду питання про належність до громадянства.

Фахівці таку позицію пояснюють тим, що, з одного боку, право на гідне існування має бути забезпечене державою. Держава функціонує й допомагає тим, хто є відповідальним членом суспільства, бере активну участь у розбудові держави, просто є громадянином у початковому розумінні цього слова. Під поняттям «права громадянина» розуміють конституційні права, до яких належить право громадян України на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право проводити збори, мітинги, походи, демонстрації (ст. 39) тощо.

З іншого боку, бути громадянином означає бути частиною держави, а отже, нести передусім обов'язки перед державою. Громадянин має асоціювати себе з тією соціальною системою, у якій він існує, а також ідентифікувати себе з тією державою, у якій він проживає і від якої очікує на захист і створення сприятливих умов для реалізації власних інтересів.

Виходячи з принципу єдності прав та обов'язків, Конституція України закріплює не тільки права, а й обов'язки людини й громадянина. Громадянство офіційно визначає правову належність і правовий зв'язок людини з певною державою, яка забезпечує та охороняє права кожного громадянина як на власній території, так і поза її межами (за кордоном). Громадянин, зі свого боку, зобов'язаний дотримуватися Конституції та законів держави, виконувати покладені на нього державою обов'язки.

Конституційні обов'язки – законодавчо закріплені й забезпечені можливістю застосування заходів юридичної відповідальності вимоги, які висуваються до кожної людини й громадянина. Деякі конституційні обов'язки поширюються лише на громадян України, а інші підлягають виконанню особою, що перебуває на території України, незалежно від того, є вона громадянином держави чи ні.

Найважливішими обов'язками громадян України є:

1. **Захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України** (ст. 65). Порядок здійснення цього обов'язку врегульовано рядом законів України: «Про оборону України» від 06.12.1991 р., «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р., «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р.

2. **Шанувати державні символи України** (ст. 65). Наруга над державними символами є злочином, передбаченим ч. І ст. 338 КК України.

3. **Не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані їм збитки** (ст. 66). Природоохоронні відносини регулюються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р., Законом України «Про Червону книгу України» від 7.02.2002 р., а розд. VIII (ст. 236–254) Особливої частини КК України визначає діяння, які є злочинами проти довкілля.

4. **Дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей** (ст. 68). Невиконання цього обов'язку передбачає різноманітні санкції – аж до найтяжчих.

5. **Сплачувати податки і збори** (ст. 67) в порядку і розмірах, передбачених законом. З метою забезпечення обґрунтованості стягнення податків і зборів з фізичних осіб Конституція України (ст. 67) закріпила обов'язок усіх громадян щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік.

Якщо людина не бажає бути активним громадянином, включатися в життя держави, то вона сама себе добровільно виключає із соціально-політичного та фінансово-економічного, інформаційно-правового дискурсу та контексту громадянства.

У контексті розгляду дій окремих громадян України на Сході України та їх сприяння тероризму, загостренню воєнного конфлікту фахівці стверджують, що ці особи розірвали правовий зв'язок між собою й державою. Вони перестали де-факто бути частиною держави, вони перестали нести взаємний обов'язок щодо забезпечення безпеки держави. У зв'язку з цим ряд експертів дотримуються думки про необхідність перегляду підстав щодо втрати громадянства як одного з виду кримінальних покарань за вчинення злочинів проти основ національної безпеки, вчинення сепаратизму та терористичного акту.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про громадянство України», громадянство припиняється: а) унаслідок виходу з громадянства України; б) унаслідок втрати громадянства України; в) на підставах, передбачених міжнародними договорами України. Нині в Україні вихід із громадянства –

це припинення громадянства за ініціативою особи. Таку практику експерти пропонують змінити й доповнити теорію положеннями про те, що вихід із громадянства – це процес припинення громадянства відповідно до визначених у законі підстав. При цьому варто звернути увагу на те, що в міжнародному праві зміна громадянства не означає безумовної відмови від нього. Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція про громадянство визнають право на зміну свого громадянства, а не на безумовну відмову від нього.

Так само нелогічним і таким, що не відповідає сучасним тенденціям розвитку держави, на думку фахівців, є закріплення принципу неможливості позбавлення громадянина України громадянства України. «Чому особа одноосібно узурпує право на одностороннє вирішення свого організаційно-правового зв'язку з державою? Чому держава позбавлена права сама вирішувати питання позбавлення громадянства тих громадян, які самостійно та свідомо розірвали з нею зв'язок? Навіть при визначенні шлюбу зазначається: це добровільний союз чоловіка і жінки. Тобто це бажання має існувати з обох боків. Тим більше що у профільному законі прямо зазначено на взаємні права та обов'язки», – пояснює свою позицію голова наглядової ради «Глобальна організація союзницького лідерства», доктор юридичних наук В. Ліпкан.

Відповідно до сучасного законодавства, вихід із громадянства України відбувається за ініціативою особи, а припинення громадянства внаслідок його втрати потребує значних зусиль відповідних державних органів, щоб розпочати цей процес у разі, коли особа самостійно та свідомо розірвала зв'язок із країною. У такому випадку експерти говорять про добровільне бажання як з боку особи набувати громадянство і виходити з нього, так і з боку держави – як надавати громадянство, так і позбавляти його.

З метою реалізації цих пропозицій, голова наглядової ради «Глобальна організація союзницького лідерства», доктор юридичних наук В. Ліпкан пропонує внести зміни та доповнення до Закону України «Про громадянство України»:

1. Виключити п. 3 ч. 1 ст. 2, видаливши такий принцип, як «неможливості позбавлення громадянина України громадянства України».

2. Статтю 17 Закону України «Про громадянство України» слід доповнити і викласти в такій редакції: громадянство припиняється: а) унаслідок виходу з громадянства України; б) унаслідок втрати громадянства України; в) унаслідок припинення громадянства з боку держави; г) на підставах, передбачених міжнародними договорами України.

Подібні пропозиції щодо надання правової можливості з боку держави позбавляти громадянства звучать також і в юридичних колах європейських країн. Зокрема, наприкінці серпня в Нідерландах широко розпочався процес громадського та експертного обговорення на державному рівні питання позбавлення громадянства за участь в екстремістських організаціях.

У Швейцарії громадянин у принципі не може бути позбавлений громадянства. Винятком є випадок, коли швейцарець, маючи подвійне громадянство та проживаючи за кордоном, завдав значної шкоди авторитету та інтересам Швейцарії.

На універсальному рівні ряд істотних норм щодо втрати громадянства міститься в Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 р. Конвенція закріпила загальне правило, згідно з яким держава не повинна позбавляти особу громадянства, якщо внаслідок цього вона стає особою без громадянства. Разом з тим державі надано право робити певні винятки з цього правила, якщо вона зробить відповідне застереження до Конвенції. У такому випадку закони держави можуть передбачити право позбавляти громадянства за одним або декількома з таких підстав:

– ігноруючи пряму заборону держави, особа надавала чи продовжує надавати послуги іншій державі або отримала чи продовжує отримувати від нього винагороду;

– поведінка особи завдає істотної шкоди життєвим інтересам держави;

– особа зробила заяву про вірність іншій державі.

Позбавлення громадянства в таких випадках може бути оскаржено в судовому порядку. Неприпустимо позбавлення громадянства за расовими, етнічними, релігійними або політичними мотивами.

Європейська конвенція містить загальне положення про те, що держава не може передбачати у своєму внутрішньому праві позбавлення громадянства за законом або з ініціативи держави. Однак це загальне положення супроводжується виключенням деяких випадків, які більш істотні, ніж наведені підстави для позбавлення громадянства за Конвенцією про скорочення безгромадянства. До таких винятків віднесено:

– добровільне набуття іншого громадянства;

– набуття громадянства шляхом обману;

– добровільна служба в іноземних збройних силах;

– поведінка, що завдає серйозної шкоди інтересам держави;

– відсутність реального зв'язку між державою та громадянином, який, звичайно, проживає за кордоном.

У деяких країнах Європи, відповідно до положень Європейської конвенції, позбавлення громадянства насамперед є санкцією стосовно конкретної особи у зв'язку з порушенням нею чинного законодавства, тобто одним із способів реакції держави на протиправні діяння, що спрямовані проти неї. Так, згідно зі ст. 98 Кодексу законів про громадянство Франції, особа може бути позбавлена громадянства актом президента, незалежно від способу його набуття, у тому разі, якщо вона притягнута до кримінальної відповідальності за злочин проти «безпеки держави».

При цьому варто звернути увагу на те, що законодавство переважної більшості держав не припускає денационалізації. Позбавлення особи громадянства, набутого в порядку філіації², називається денационалізацією, а

² Філіація – спосіб набуття громадянства за народженням.

позбавлення особи громадянства, набутого в порядку натуралізації³, – денатуралізацією. Позбавлення громадянства, як правило, застосовується до натуралізованих громадян, оскільки вважається, що в них зв'язок з державою менш стійкий, ніж у громадян за народженням. Так, натуралізований громадянин Аргентини за рішенням суду втрачає громадянство в разі його «перебування за кордоном понад два роки» або «за завдання шкоди уряду Аргентини».

Необхідно зазначити, що Конституція України і Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. не передбачають жодних обмежень прав натуралізованих громадян України.

У зв'язку з перебігом подій на Сході України, що призвели до виникнення воєнного конфлікту, коли, крім людей зі зброєю, громадяни України підтримували сепаратистів і терористів, що стало загрозою національній безпеці країни, у парламенті України зафіксовано законодавчі ініціативи щодо тимчасового припинення громадянства. Відповідні органи безпеки говорять про різну ступінь підтримки з боку таких громадян – від прямого пособництва, підбурювання, організації до підтримки грошовими коштами чи матеріально-технічного забезпечення тощо.

Парламентський Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності рекомендував Верховній Раді України ухвалити в першому читанні проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення громадянства України осіб, котрі вчинили злочини проти основ національної безпеки України» (реєстр. № 4262а від 27.08.2014 р.), який передбачає запровадження процедури тимчасового припинення громадянства України. Метою зазначеного законопроекту є підвищення рівня безпечного функціонування українського суспільства з огляду на внутрішні та зовнішні виклики, що сьогодні постали перед Україною.

Законопроектом передбачено встановлення додаткового покарання у вигляді припинення громадянства України стосовно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення щодо основ національної безпеки України (шпигунів, диверсантів, зрадників тощо). Для цього пропонується внести відповідні зміни та доповнення до Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про громадянство України». Законопроектом пропонується надати право суду припиняти громадянство України особи, яка вчинила злочин проти основ національної безпеки України.

Як пояснив автор законопроекту, народний депутат В. Корольок, ідеться про тимчасове припинення громадянства для громадян України, стосовно яких винесено вирок за статтею Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за злочин проти основ національної безпеки. «Конституція забороняє позбавляти громадянства громадян України, які отримали його по праву народження в Україні, але ми цим законопроектом

³ Натуралізація – спосіб набуття громадянства за волевиявленням особи.

пропонуємо не позбавляти, а припиняти. Це буде своєрідний вид покарання, додатковий до основного – позбавлення волі. Людина, відносно якої призупинено громадянство, не зможе здійснювати право власності, брати участь у виборчому процесі», – зазначив автор законопроекту.

У свою чергу парламентський комітет зазначив, що завданням Кримінального кодексу України є, зокрема, не тільки охорона прав і свобод окремого громадянина, а й забезпечення охорони конституційного устрою України від злочинних посягань. Перелік таких злочинів міститься в Особливій частині цього Кодексу в розд. «Злочини проти основ національної безпеки». Цим законом визначено, що дії, спрямовані на повалення конституційного ладу, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державна зрада тощо є такими, що загрожують національній безпеці.

Пропонується додати до семи статей розд. I Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки» новий вид заходу кримінально-правового характеру для громадян України – припинення громадянства. На відміну від процедур «позбавлення громадянства», яка прямо заборонена ч. 1 ст. 25 Конституції України, і «втрата громадянства», яка прописана ст. 19 Закону України «Про громадянство України», вводиться норма, яка дасть змогу суспільству адекватно реагувати на злочини відповідної категорії.

У висновках парламентського комітету, зокрема, зазначається, що на практиці припинення громадянства особи матиме певні наслідки. Так, згідно з ч. 2 ст. 25 Конституції України така особа може бути видана іншій державі, а відповідно до ч. 1 ст. 36 Основного закону не може перебувати в лавах будь-якої політичної чи громадської організації. Нормами виборчого законодавства особа, громадянство України якої припинено, позбавляється права голосувати на виборах усіх рівнів. Якщо до засудження в такій особі перебувала у власності земельна ділянка сільськогосподарського призначення, то, на виконання ч. 4 ст. 81 Земельного кодексу України, така власність має бути відчужена протягом року.

Більше того, перебуваючи в статусі особи без громадянства, така особа повинна буде вжити заходи для своєї легалізації на території Української держави. У конкретному випадку це може бути, наприклад, підтвердження законності шлюбних відносин або права на ведення підприємницької діяльності. Тобто є очевидним підвищення рівня відповідальності за злочини проти держави, що слугуватиме появі додаткового захисту для основ національної безпеки країни.

Водночас до цієї законодавчої ініціативи щодо припинення громадянства України осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України, висловлені концептуальні зауваження. Так, у висновку Головного управління на проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України осіб, котрі вчинили злочини проти основ національної безпеки України» зазначено зауваження та пропозиції. Зокрема, у документі йдеться, що пропозиція щодо запровадження такого заходу

кримінально-правового характеру, як позбавлення громадянства України, є сумнівною та юридично необґрунтованою. По-перше, виходячи зі змісту цього «заходу» (ст. 91-1 КК – в ред. проекту), особа, винна у вчиненні злочину проти основ національної безпеки, позбавляється громадянства України, тобто стає особою без громадянства. Така новела суперечить конституційним принципам громадянства – неможливості позбавлення громадянина України громадянства України та запобігання випадків безгромадянства (ст. 25 Конституції України, п. 2, 3 ч. 1 ст. 2 Закону).

По-друге, така пропозиція законопроекту не відповідає міжнародним зобов'язанням, узятим на себе Україною. Зокрема, Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 р. (ратифікована Україною 11 січня 2013 р.) та Європейська конвенція про громадянство 1997 р. (ратифікована Україною 20 вересня 2006 р.) основними принципами внутрішнього регулювання визнають необхідність уникнення безгромадянства. І хоча ці конвенції надають право державам-учасницям у своєму внутрішньому законодавстві передбачати можливість втрати громадянства, у тому числі й за поведінку, яка загрожує життєво важливим інтересам держави-учасниці (ст. 7 Європейської конвенції про громадянство, ст. 8 Конвенції про скорочення безгромадянства), але містять застереження, що така втрата неможлива, якщо відповідна особа внаслідок цього стане особою без громадянства.

По-третє, якщо «позбавлення громадянства України» розглядається як вид кримінального покарання (саме про це засвідчують запропоновані проектом зміни до санкцій ст. 109-114-1 КК, відповідно до яких цей «захід» фактично є обов'язковим додатковим покаранням), то в структурному відношенні оформлення та викладення відповідного нормативного матеріалу виглядає нелогічним. Адже правові норми про певний вид покарання повинні бути в розд. X Загальної частини КК «Покарання та його види», а не в розд. XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру» (нарівні з примусовими заходами медичного характеру та спеціальною конфіскацією).

Якщо ж позбавлення громадянства України є заходом безпеки (такого висновку можна дійти з огляду на те, що нову статтю КК пропонується включити до розділу, у якому передбачені норми про примусові заходи медичного характеру), то таке його розуміння виглядає вкрай сумнівним. Адже заходи безпеки – це профілактичні заходи, які можуть передбачатися в кримінальному законі й застосовуватися для запобігання вчиненню певними особами нових суспільно небезпечних діянь. При цьому заходи безпеки застосовуються щодо певних осіб замість покарання у випадках, коли застосування покарання неможливе. З огляду на викладене важко зрозуміти, яким чином позбавлення особи громадянства України може запобігти вчиненню нових злочинів (ст. 91-1 КК – у редакції проекту). Крім того, інтерпретація «позбавлення громадянства України», як заходу безпеки, не узгоджується з тією обставиною, що цей захід пропонується здійснювати поряд з покаранням винної особи, а не замість нього.

Таким чином, у сучасному контексті перебігу подій, пов'язаних з розгортанням воєнного конфлікту на Сході України, значна увага експертів,

громадськості, політиків приділяється ролі інституту громадянства в процесі державотворення, усвідомленим громадськістю стійким правовим зв'язкам між фізичною особою й державою, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках. У зв'язку з тенденцією, коли громадяни України з різних обставин здійснювали посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державну зраду, що загрожує національній безпеці, дедалі більше в експертному середовищі порушується питання про доцільність запровадження на законодавчому рівні механізмів реалізації втрати (позбавлення) чи про тимчасове припинення громадянства для таких осіб. «Саме громадянство є основою держави, це важлива ланка сучасної світової політичної системи... І якщо територія держави визначається географічними кордонами, то кордони між народами визначаються законами про громадянство»⁴. Цей вислів Т. Хаммара є лаконічним і найкращим поясненням ролі інституту громадянства в процесі державотворення та забезпечення основ національної безпеки країни (*Матеріал підготовлено з використанням інформації таких джерел: Офіційний портал Верховної Ради України (<http://zakon2.rada.gov.ua>); Глобальна організація союзницького лідерства (<http://goal-int.org/pozbavlennya-gromadyanstva-yak-teoretichna-problema-i-praktichna-docilnist>); Юріс-Консалт (<http://www.prostopravo.com.ua>); Генеральне консульство України в Нью-Йорку (<http://www.ukrconsul.org/citizenship/faq.htm>); Український юридичний портал «Радник» (<http://radnik.info/pidrychnuku/privat/441-gaivoronsk/6386-13----.html>); Pravodom (<http://pravodom.com/mzhnarodne/21/382-vtrata-gromadyanstva>); Информационное агентство «Новости. Молдова» (www.newsmoldova.ru).*

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Соціально-психологічна та медична реабілітація учасників АТО

Необхідність розв'язання проблем реабілітації учасників АТО нині є одним з найбільш значущих питань, якому приділяється значна увага в засобах масової інформації та яке виноситься на порядок денний засідань урядових комітетів і громадських організацій. Багатогранність завдань медичної реабілітації постраждалих в АТО потребує ефективного функціонування цієї системи як самостійного напрямку клінічної та соціальної медицини. Як інформують ЗМІ, у МОЗ України створено окремий відділ медичної реабілітації та паліативної медицини, який буде курирувати роботу цього напрямку. Розробкою наукових програм, протоколів реабілітації,

⁴ Ладигін С., Нестеренко О. Конституційно-правове регулювання інституту громадянства та проблема подвійного громадянства в Україні. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5558/%D1>.

методичним керівництвом реабілітаційних закладів займаються дев'ять науково-дослідних установ, зокрема НДІ реабілітації інвалідів Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, Український НДІ медичної реабілітації та курортології (м. Одеса), Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології (м. Київ); Український державний НДІ медико-соціальних проблем інвалідності. У ВНЗ працюють 11 профільних кафедр і три кафедри в закладах післядипломної освіти.

За інформацією ЗМІ, клінічну базу становлять 11 лікарень відновного лікування – усього 1 тис. 888 ліжок, згодом до них долучилися обласні госпіталі інвалідів війни – ще 7 тис. 248 ліжок, сім фізіотерапевтичних лікарень, понад 12 тис. ліжок ЗАТ «Укрпрофоздоровниці» та відомчих санаторно-курортних закладів.

Міжнародна спільнота й громадські організації також допомагають українській владі в лікуванні військових, які отримали поранення або стали інвалідами після сутичок із прокремлівськими сепаратистами на Сході України.

Розробкою програм реабілітації учасників АТО займається безпосередньо український уряд, а от кадрову підтримку надають західні союзники України, які відряджають в Україну висококваліфікованих психологів. Не залишилися осторонь і волонтери: вони збирають кошти на придбання протезів для тих, кого війна зробила інвалідами.

Щоправда, як зазначив голова комісії з реабілітації постраждалих в АТО Всеукраїнського товариства фізичної та реабілітаційної медицини, доктор медичних наук, професор В. Стеблюк, завдання, які має вирішувати реабілітаційна медицина, не закінчаться з останнім пострілом на війні чи з останнім виписаним з госпіталю солдатом. Це проблема найближчих десятиліть. І від того, хто її вирішуватиме, залежить багато. «Натомість на сьогодні в Україні відсутня така медична спеціальність, як “медична реабілітація”», – наголосив В. Стеблюк.

За його словами, така наукова спеціальність є, існують відповідні кафедри та НДІ, є профільний головний позаштатний спеціаліст МОЗ. Медичної ж спеціальності немає! «От і займаються реабілітацією фізіотерапевти, неврологи, травматологи і всі “дотичні” фахівці. Фахівців із фізичної реабілітації готують за напрямом підготовки “фізичне виховання і спорт” у педагогічних університетах, ВНЗ спортивно-фізкультурного спрямування. Однак працювати за спеціальністю в лікувальних закладах ці фахівці не можуть (не передбачено таких посад), інколи їх оформлюють як медсестер масажу», – зазначив голова комісії з реабілітації постраждалих в АТО Всеукраїнського товариства фізичної та реабілітаційної медицини.

За інформацією різних джерел, на сьогодні в збройному конфлікті на Сході України беруть участь близько 50 тис. українських солдатів, причому за останній час значно побільшало тих, хто повертається додому інвалідами не тільки у фізичному, а й у психологічному плані. Психологи зазначають, що реабілітація має важливе значення не тільки для самих вояків, а й для всього суспільства. Зокрема, підполковник С. Чижевський, командир

військової частини та начальник структурного підрозділу психологічного забезпечення Нацгвардії, зазначив, що майже 98 % вояків «можуть потребувати висококваліфікованої психологічної допомоги», про що говорить міжнародний досвід і результати ряду досліджень.

Він повідомив, що в Україну приїхало багато міжнародних експертів, які допомагатимуть українським колегам проводити реабілітацію українських військовослужбовців. «Поранених зі Сходу (України) везуть щодня. Всі вони знесилені, деякі навіть стали інвалідами, втративши на війні кінцівки. Україна не в змозі забезпечити всіх їх простими протезами, не кажучи вже про найсучасніші», – зазначає С. Чижевський.

Медики звертають увагу на не досить високу якість вітчизняних протезів, які завдають клопоту постраждалим. Сучасна молодь хоче вести активне життя, а ці протези просто не впораються з таким завданням. Досвідчені протезисти та ортопеди з Великої Британії готові познайомити українських лікарів з інноваційними технологіями протезування. Британські фахівці розробили протези, які здатні повернути інвалідів до повноцінного життя. Тепер людина зможе ходити не тільки повільно, а й швидко, а також матиме можливість підніматися й спускатися сходами. «Принцип роботи найкращих в Україні штучних колінних суглобів полягає в тому, що підтримувати рівновагу людині дозволяє її власна вага, а це великий недолік, бо достатньо вам зробити помилку – і ви впадете», – зазначив Д. Боендер, розробник штучного колінного суглобу Very Good Knee, який сьогодні продає британська компанія Orthomobility Ltd. За його словами, розроблений ним суглоб залишається у фіксованому положенні, доки людина не робить крок. Коли пацієнт переступає на іншу ногу, суглоб опорної ноги робиться гнучким, і він легко робить наступний крок.

Як інформують ЗМІ, сучасний протез коштує близько 20 тис. євро, та український уряд готовий платити такі гроші. «Солдатам не треба платити за протези з власної кишені: всі витрати лягають на плечі держави. Саме тому наші вояки отримують сучасні європейські замітники кінцівок», – зазначила О. Полякова, директор департаменту соціального захисту інвалідів Міністерства соціальної політики України. За її словами, відповідно до нового законодавства, отримати протез тепер можна набагато швидше, оскільки нині не потрібно «подавати купу документів».

Проте, як зазначають деякі учасники АТО, багато вояків усе ще не отримали допомоги. Зокрема, про це говорить один з бійців О. Кікін. Він заявив, що кілька його бойових товаришів усе ще стоять у черзі за протезами. «Наразі точно невідомо, скільком солдатам потрібні протези. Наскільки я знаю, на протези чекають близько 200 осіб», – підсумував він.

Координатор «Волонтерської сотні» Н. Воронкова погоджується з таким твердженням і зазначає, що ініціатива уряду дуже щедра, але все лишається лише на папері. «Справа в тому, що людям доводиться чекати до двох років», – наголосила вона.

Щоправда, подібні заяви сьогодні вже втрачають актуальність, адже теперішня ситуація виникла менше року тому і є надія, що проблеми з

протезуванням розв'язуватимуться значно швидше. Звичайно, за умови, якщо ситуація на Сході України не погіршиться й буде менше поранених. Сьогодні ж людям дійсно доводиться стояти в черзі. «Так, черга дійсно існує, – пояснив С. Артюх із Фонду соціального захисту інвалідів. – Якщо вам потрібен протез, вам доведеться зібрати не один пакет документів, а потім отримати офіційний статус інваліда, а в Україні це може розтягнутись на роки. Попри це, ми робимо все можливе, аби допомогти таким людям».

Експерти закликають владу активізувати роботу з реабілітації інвалідів. Тим часом значний внесок у цю справу роблять волонтери, які допомагають державі втілювати в життя реабілітаційні програми, а також працюють безпосередньо з вояками. Завдяки їхнім зусиллям влада стала працювати швидше, але розв'язати всі проблеми поки що не вдається, що і спричиняє затримки. «Влада допомагає лише на словах», – заявив представник німецького філіалу благодійного фонду «Міжнародна асоціація підтримки України» Д. Пужай. За його словами, усі документи готують представники благодійного фонду. «У законодавстві не прописано, як саме має вестись благодійна діяльність, що значно ускладнює процес. Крім того, досі немає системи електронного документообігу, і документи часто губляться», – зазначив Д. Пужай.

За інформацією ЗМІ, волонтери з Німеччини, Франції, Австрії, Словаччини та США спільними зусиллями збирають кошти для українських вояків не тільки в Україні, а й за кордоном. Крім того, вони оперативно допомагають військовим ліками та медичним обладнанням, причому солдати мають змогу проходити спеціальне лікування. Волонтери також відправили на реабілітацію за кордон уже понад 100 українських військовослужбовців.

Експерти акцентують увагу на психологічній адаптації, якої потребують майже всі учасники АТО й переселенці із зони військового конфлікту. Медики вважають, що у випадку недостатнього лікування з часом поствоєнні симптоми не просто повертаються, а й посилюються. Солдатів, які пережили страхіття війни, часто мучать безсоння, відсутність емоцій, дратівливість. Для того щоб люди могли нормально адаптуватися до мирного життя, вони повинні пройти лікування. Психологи зауважують, що учасники тих страшних подій важко йдуть на контакт, адже думають, що час усе вилікує і зазвичай тримають усе в собі. Війна, за словами медиків, підриває психологічне здоров'я і потреба в лікуванні з кожним днем зростає. Як інформують ЗМІ, починаючи з осені 2014 р., створюється мережа лікувальних закладів для надання допомоги постраждалим під час АТО. Зокрема, у містечку Ірпінь уже створено повноцінну клініку на 70 ліжок, де пройдуть курс оздоровлення військовослужбовці, які зазнали загальносоматичних поранень. Там є два відділення – профпатології та нетрадиційних методів лікування. Ще один реабілітаційний центр сформовано при військовому клінічному центрі у Львові. Це відділення призначене для спинальних хворих. У Луцьку при обласному госпіталі для ветеранів та інвалідів війни з 1 жовтня почав діяти Реабілітаційний центр з надання медико-психологічної допомоги військовим, які повернулися із зони

АТО. У Волинській області до процесу створення такого центру долучилися профільні департаменти ОДА, медики і волонтери. З резервів обласного бюджету віднайшли 450 тис. грн на ремонт приміщень і ще 110 тис. – на закупівлю необхідного обладнання. Там навіть відбуваються семінари-навчання з надання психологічної допомоги учасникам АТО та членам їхніх родин. На Закарпатті також функціонує Центр психологічної служби та кризових станів, який було створено ще в січні 2014 р. спершу на базі Психологічної служби Майдану, а зараз як центр лікування учасників АТО. У центрі працюють психологи, психотерапевти, консультанти психотерапевтичних напрямів, які надають практичну психологічну допомогу, підтримують і супроводжують військовослужбовців, їхні сім'ї.

Голова Закарпатського осередку УСП і координатор Центру психологічної служби та кризових станів О. Кузьма та її колега Н. Братасюк повідомили, що в центрі працюють кваліфіковані спеціалісти, які готові надати необхідну допомогу постраждалим. «Усі військовослужбовці, котрі йдуть на Схід (України), проходять консультації. Щодо тих, хто повертається, то примусити когось проходити реабілітацію ми не можемо, але зрозуміло, що людина повертається розбалансована. Ми працюємо також із їхніми сім'ями, переселенцями та дітьми», – зазначають психологи.

Як інформують ЗМІ, в Ужгороді, Березному й Чопі формуються відповідні бригади для надання необхідної медичної та психологічної допомоги. Створюються центри психологічних служб у кожному райцентрі. Адже ці проблеми, навіть коли війна закінчиться, триватимуть багато років.

За словами посадовців, в Ужгороді створюється центр соціально-психологічної реабілітації для всіх. Це має бути одне місце, в одному приміщенні, де людина може отримати кваліфіковану допомогу: консультації, фізичні процедури, групову психотерапію, куди запрошуватимуть фахівців з України для проведення семінарів для психологів, де люди матимуть змогу жити й харчуватися хоча б по два тижні.

Щоправда, не так легко буде все це зробити при відсутності необхідного фінансування. Проте в управлінні охорони здоров'я запевнили, що на базі військового госпіталю в Мукачевому вже ведеться психологічна робота з військовими, які повернулися з АТО й перебувають на стаціонарному лікуванні. Двічі на тиждень формується виїзна бригада фахівців (психологів, психотерапевтів), які надають допомогу пацієнтам терапевтичного та хірургічного відділень госпіталю. Крім того, найближчим часом створять військово-лікарську психіатричну комісію на базі обласної психіатричної лікарні м. Берегового. Як пояснили в управлінні, це буде зручніше для закарпатських військовослужбовців, які повернулися з АТО й потребують психологічної допомоги.

Вистачає проблем з організацією адаптації військових і їхніх сімей і в інших областях. Місцеві органи влади не завжди мають підтримку з боку уряду при створенні належних умов для лікування постраждалих. Утім, як інформують ЗМІ, навіть при недостатньому фінансуванні з боку уряду й профспілок на базі санаторію «Черче», що на Рогатинщині (Івано-

Франківська область), усе-таки відкриють лікувально-реабілітаційний центр для поранених бійців АТО. У цьому запевнив голова обласної ради В. Скрипничук. Раніше прикарпатські обранці звернулися до Прем'єр-міністра України з проханням відкрити такий центр. Однак у Кабміні ініціативи не підтримали. Проте обласна рада відступати не має наміру. І вже вишукує інші способи розв'язання проблеми щодо повноцінного лікування та реабілітації поранених прикарпатців у зоні бойових дій. Наразі Черченська сільська рада вже погодилася передати деякі земельні ділянки.

Однак, за словами В. Скрипничука, обласний бюджет не «витримає» очікуваних видатків. Він пропонує інший варіант: узяти на утримання частину приміщень або ліжко-місць у санаторію. Не виключають в обласній раді й можливості дообладнання та розширення санаторію «Черче». Заклад має належну лікувальну базу для реабілітації. Тут функціонують відділення для допомоги людям із захворюваннями опорно-рухового апарату, грязелікарня, кабінети лікувальної фізкультури, фізіотерапії, підводного витягування.

Натомість на Чернігівщині вже запрацювала Служба психологічно-соціального відновлення в Центрі психологічної реабілітації і лікування учасників АТО, створеного на базі КЛПЗ «Чернігівська обласна психоневрологічна лікарня». За словами головного лікаря обласної психоневрологічної лікарні В. Яценка, завдяки розробленій диференційованій системі лікувально-профілактичних, реабілітаційних, організаційних заходів, створеній теплій, комфортній атмосфері в центрі психологічної реабілітації для учасників АТО, вдається досягти значних результатів у відновленні соціальної адаптації та повноцінного функціонування особистості військовослужбовців.

Разом з тим, як зазначає лікар, після виписки військовослужбовці знову приступають до служби, а у військових частинах психологічна реабілітація, як правило, не проводиться. Ось і постало питання інтенсифікації та збільшення обсягу комплексу психологічно-реабілітаційних заходів, що надаються військовим.

За інформацією ЗМІ, у службі працюватимуть п'ять кваліфікованих психологів. Психологічно-соціальне відновлення проводиться за п'ятьма напрямками: тілесно-орієнтована терапія, арттерапія, когнітивно-поведінкова терапія, психодинамічна терапія, консультування родин воїнів АТО щодо необхідності психологічної підтримки та особливостей стану посттравматичного стресового розладу. Заняття проходять як у формі індивідуальної консультації, так і груповій роботі. За чотири місяці функціонування в центрі надано психологічну реабілітацію та лікування понад 150 учасникам АТО. Їм надається спеціалізована психологічна, психіатрична та психотерапевтична допомога. Система лікувально-реабілітаційних заходів для потерпілих має комплексний характер і містить у собі психотерапію, психологічну корекцію, медикаментозну та немедикаментозну терапію.

У Києві також відкривається центр післятравматичної реабілітації воїнів АТО. Як зазначають фахівці центру, там будуть фізично й психологічно реабілітувати бійців, поранених під час бойових дій. Центр створила група київських фізіотерапевтів і психологів. Психологи й реабілітологи намагатимуться комплексно реабілітувати поранених, відновлюватимуть психіку, привчатимуть звикнути до нової кінцівки чи до її відсутності.

Щоправда, у столиці, як і в більшості міст України, влада, за відсутності необхідних коштів, не завжди може допомогти. Інколи навіть знайти хороше місце для реабілітаційних центрів – проблематично, хоча це місцеві органи влади могли б вирішити. Зокрема, для столичного центру приміщення надав голова Київського міського авто-мотоклубу, кандидат психологічних наук, боєць АТО С. Малик. Він зазначив, що воно маленьке, але чисте. «Ви собі навіть не уявляєте той масив людей, які потребують допомоги. Ми шпали, по яких потім покладуть рейки і піде паровоз», – наголосив С. Малик.

Р. Єрохов, голова ініціативи, реабілітолог заявив, що вже кілька разів просили в КМДА приміщення. Але поки що його немає.

У свою чергу І. Булгаков, колишній учасник бойових дій, а тепер волонтер АТО, вважає, що нині психологічна допомога потрібна й на фронті. Він запропонував центру організувати поїздки психологів на Схід України, тому що там сьогодні солдати п'ють. «П'ють тому, що з ними не працюють психологи, і алкоголем бійці душать емоції, а пережили вони багато», – наголосив волонтер.

Державні органи приділяють значну увагу проблемі реабілітації учасників АТО, але фінансові можливості державного бюджету недостатні. Разом з тим учасникам антитерористичної операції держава гарантує надання соціальної та професійної адаптації, а також забезпечення пільгових пенсійних виплат. Про це йдеться в інформації, наданій Міністерством соціальної політики України. Передбачено ряд заходів, як матеріальна так, і фізична допомога.

Разом з тим експерти наголошують на необхідності активізації зусиль влади й громадських організацій, волонтерів і просто небайдужих людей для негайного розв'язання основних проблем реабілітації учасників бойових дій. Зокрема, для цього також потрібно об'єднати зусилля санаторно-курортних закладів, незалежно від їх відомчого підпорядкування і форми власності, науково-дослідних установ та кафедр у розробці та впровадженні заходів з реабілітації на санаторно-курортному етапі. На думку експертів, таке лікування повинні забезпечити держава, фонди соціального страхування (у повному обсязі). Необхідно проводити закупівлю реабілітаційних путівок до санаторіїв за максимально спрощеною процедурою, адже це – вимога воєнного часу.

Як зазначила М. Кехтер, магістр психології, гештальт-терапевт, член ГО «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій», член Харківського фонду психологічних досліджень, психологічна реабілітація є складовою частиною медико-психологічної та загальної фізіологічної реабілітації військових, які проходять лікування у зв'язку з

пораненнями, контузіями, травмами, опіками, психічними розладами. І центри психологічної реабілітації потрібні в усіх регіонах, звідки здійснювали призов у зону АТО.

За її словами, якщо цього не буде зроблено, у найближчі 20 років ми матимемо великі проблеми. Не лише медики знають про «в'єтнамський» і «афганський» синдроми. «У 1970-х роках у США у 25 % учасників бойових дій, які навіть не мали каліцтва, згодом загострилися різні психічні та психологічні порушення, а серед поранених і покалічених таких було 42 %, до 100 тис. ветеранів у різний час наклали на себе руки, а від 35 до 45 тис. донині ведуть замкнутий спосіб життя», – зазначила М. Кехтер.

За її словами, після війни у В'єтнамі Сполучені Штати Америки втратили людей значно більше, ніж під час бойових дій (через алкоголізм, наркоманію, самогубства, криміналізацію колишніх військових). «Тому психологічна реабілітація після закінчення бойових дій набуде особливого значення для нашого суспільства. І що раніше й повніше її надаватимуть учасникам АТО, то менше проблем виникатиме», – наголосила психолог.

Представники влади разом із громадськими організаціями та зарубіжними партнерами намагаються знайти шляхи розв'язання складної проблеми – лікування й реабілітація потерпілих. Проте неабияке значення має і своєчасне надання медичної допомоги в умовах війни.

Нещодавно відбулася міжнародна конференція, на якій гостро порушувалося це питання. Міжнародна спільнота, підтримуючи спротив українського народу російському агресору, запропонувала свою допомогу в лікуванні та реабілітації захисників України. Суть її закладена в назві конференції: «Розвиток, стандартизація та впровадження тактичної медицини в Україні». Термін «тактична медицина» показує її істотні відмінності від цивільної. Адже бойові умови диктують інший алгоритм дій, які необхідно застосувати для врятування життя бійців на полі бою. Саме з метою надання медичної допомоги постраждалим в зонах активного конфлікту та їхньої евакуації в безпечну зону й була розроблена тактична медицина.

Організатором конференції виступила гуманітарна ініціатива Світового конгресу українців «Захист патріотів», яка проводить інструктажі з тактичної медицини у форматі курсів бійця-рятувальника за стандартами армії США та країн НАТО. Як інформують ЗМІ, у цьому заході взяли участь керівники вітчизняних силових міністерств і відомств, народні депутати України, медики та очільники медичних служб і структур, представники яких задіяні до участі в антитерористичній операції, волонтери. Досвідом упровадження тактичної медицини поділилися з українськими колегами фахівці з тактичної медицини із США та країн-членів НАТО.

Під час виступу на конференції директор гуманітарних ініціатив Світового конгресу українців У. Супрун зазначила, що минулого року навчання на курсах бійця-рятувальника за стандартами НАТО пройшли 12 тис. українських військовослужбовців і бійців добровольчих батальйонів. Їм було роздано понад 9 тис. 500 індивідуальних аптечок, укомплектованих за

такими стандартами. Українська діаспора зібрала на потреби лікування та реабілітації поранених військовослужбовців понад 1,3 млн дол. США.

У свою чергу, про готовність уряду Канади передати Збройним силам України мобільний госпіталь заявив у промові на конференції посол Канади в Україні Р. Вашук.

Учасники конференції оцінили стан тактичної медицини в Україні, зазначили, що вона народилася під час революції гідності, коли смертю героїв за майбутнє Української держави загинули перші представники «Небесної сотні». Волонтерський рух з надання першої медичної допомоги постраждалим за дуже короткий термін набув значних масштабів уже з перших днів проведення антитерористичної операції. Як зауважив у промові голова Служби безпеки України В. Наливайченко, одними з перших у боротьбу з терористами вступили офіцери цього відомства. Вони кров'ю вписали перші сторінки в історію запровадження тактичної медицини. І інші промовці говорили про те, що починали цю справу з «чистого аркуша», спиралися на кращий досвід рятування воїнів у роки Другої світової війни, бойових дій в Афганістані, участі українських військовослужбовців у миротворчих операціях.

Учасники конференції високо оцінили внесок у запровадження стандартів тактичної медицини Української військово-медичної академії. Викладачі академії побували в багатьох військових частинах, задіяних у проведенні антитерористичної операції, вивчили й узагальнили в посібниках, рекомендаціях кращий досвід з надання первинної медичної допомоги пораненим бійцям на передовій. Ці посібники вже надійшли до підрозділів, що беруть участь в антитерористичній операції. Незабаром медичну ланку українського війська поповнять кілька сотень мобілізованих офіцерів запасу. Усі вони в академії пройдуть курс перепідготовки за стандартами НАТО.

На думку заступника начальника Української військово-медичної академії полковника медичної служби О. Охонько, щоб успішно виконувати завдання із запровадження тактичної медицини, академії вкрай потрібний власний військовий мобільний госпіталь як центр з підготовки фахівців цієї справи. На конференції порушувалося питання щодо відновлення підготовки санітарних інструкторів підрозділів у навчальному центрі Сухопутних військ «Десна».

Учасники міжнародної конференції ухвалили рекомендації та план дій щодо впровадження в Україні тактичної медицини. Ними передбачено організацію та проведення занять медичної підготовки за стандартами НАТО з усіма військовослужбовцями, військовими медиками, командирами та начальниками. Цією системою навчання важливо охопити також усіх військовозобов'язаних, які поповнять лави війська під час чергової хвилі часткової мобілізації. Рекомендовано забезпечити їх індивідуальними аптечками. Учасники конференції висловилися за створення єдиного центру, який координуватиме всю роботу з розвитку, стандартизації і впровадження тактичної медицини в Україні.

Розв'язати всі проблеми лікування та реабілітації постраждалих під час воєнних дій буде нелегко, але це стане можливим при повній мобілізації зусиль державних органів, медиків, волонтерів, за підтримки зарубіжних партнерів (*Статтю написано з використанням інформації таких джерел: Реабілітація поранених бійців в Україні буде проводитись спільними зусиллями // <http://ukraine.setimes.com/uk/articles/uwi/features>. – 2015. – 5.01; Проблеми адаптації та реабілітації тих, хто побував в АТО // patskijobjektiv.com/problemi-adaptacii-ta-reabilitacii-tix-xto-pobuvav-v-atoproblemi-adaptacii-ta-reabilitacii-tix-xto-projshov-vijnu. – 2014. – 21.10; Проведено круглий стіл з питань соціальної, професійної адаптації та психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції // <http://proftekhosvita.org.ua/uk/news/details/6688>. – 2015. – 30.01; Учасникам АТО забезпечать адаптацію та пільгові пенсійні виплати // <http://rda.if.ua/n/soczhistgovua/2014/12/01/5075/view>. – 2015. – 12.01; У Центрі психологічної реабілітації і лікування учасників АТО запрацювала Служба психологічно-соціального відновлення // <http://naiu.org.ua/live/utsentri-psyholohichnoji-reabilitatsiji-i-likuvannya-uchasnykiv-ato-zapratsyuvala-sluzhba-psyholohichno-sotsialnoho-vidnovlennya>. – 2015. – 29.01; У Києві відкрили Центр реабілітації поранених в АТО // <http://spilno.tv/uk/Blogs>. – 2014. – 10.12; На Прикарпатті відкриють лікувально-реабілітаційний центр для бійців АТО // <http://www.vezha.org/na-prykarpatti-vidkryut-likovalno-reabilitatsijnyj-tsentri-dlya-bijtsiv-ato-video>. – 2014. – 2.12; Впровадження тактичної медицини: досвід, проблеми // <http://narodka.com.ua/13698-vprovadzheniya-taktichno%D1%97-medicini-dosvid-problemi>. – 2015. – 28.01; Медична реабілітація в Україні: потрібне повне перезавантаження? // <http://www.vz.kiev.ua/medichna-reabilitaciya-v-ukra%D1%97ni-potribne-povne-perezavantazheniya>. – 2014. – 17.10).*

В об'єктиві – регіон

Т. Гранчак, заввідділу СІАЗ НБУВ

Кримські татари: між історичною Батьківщиною та вимушеною депортацією

На тлі пошуків шляхів розв'язання ситуації на Донбасі, яка перебуває у фокусі уваги вітчизняних ЗМІ, втрачає гостроту й переходить у «режим очікування» проблема іншої української території – Автономної Республіки Крим, про яку дедалі менше згадують як оглядачі, так і політики.

Присвячені кримській тематиці інформаційні матеріали переважно стосуються становища кримських татар, які, неочікувано для влади, виявилися найпопліднішими прихильниками того, щоб Крим належав Україні, і не поспішають виявляти радість від повернення до Росії. Колишній і нинішній очільники меджлісу кримськотатарського народу М. Джемілев і Р.

Чубаров послідовно виступають за те, щоб Крим був у складі України, через що вже зазнали репресій від кремлівської влади – їм заборонено в'їзд на півострів.

За словами Р. Чубарова, «якщо проаналізувати минулі 11 місяців з моменту окупації Криму, ніхто, крім меджлісу, не провів жодного масового заходу, спрямованого проти незаконних дій фактичної влади». Водночас він вважає невиправданим постійне піддавання людей масованим переслідуванням, у тому числі штрафам і кримінальним переслідуванням. Р. Чубаров нагадав, що за нинішніми кримськими законами протести можуть призвести до позбавлення волі строком на п'ять років. «Кардинально змінилися умови, в яких перебувають усі члени меджлісу. Четверо з 33 не витримали їх. Меджліс завжди працював у максимально відкритих формах, і зараз, як і за часів СРСР, активісти кримськотатарського національного руху проявляють особисту самовідданість і акумулюють на собі всі репресії влади», – сказав політик.

Зокрема, наприкінці січня співробітниками Слідчого комітету РФ було затримано й заступника голови меджлісу кримськотатарського народу А. Чийгоза. Як ішлося на сайті Слідчого комітету РФ, татарина було затримано в рамках розслідування кримінальної справи про організацію та участь у масових заворушеннях, зокрема в мітингу 26 лютого 2014 р. біля будівлі Верховної ради Криму. Під час акції відбулися зіткнення між прихильниками й противниками анексії Криму Росією. Також зазначалося, що кримські татари, які виступали проти окупації Росією півострова, «взяли участь у масових заворушеннях, що супроводжувалися застосуванням насильства і пошкодженням майна». За твердженням комітету, вони закликали інших присутніх на акції кримських татарів до непокори «законним вимогам представників влади», застосували силу проти прихильників руху «Русское единство» та «самооборони Республіки Крим», прорвалися в будівлю Верховної ради та пошкодили майно, заподіявши збиток на 600 тис. р. (<http://tsn.ua/politika/slidchi-rf-shopili-zastupnika-golovi-medzhlisu-krimskih-tatar-za-masovi-zavorushennya-405995.html>. – 2015. – 29.01).

У керівництві меджлісу вважають, що арешт заступника голови меджлісу А. Чийгоза може стати початком нової хвилі репресій щодо кримськотатарського народу. Нагадаємо, на сьогодні в'їзд на півострів заборонено чотирьом представникам Національного руху кримських татар. Проте точну кількість кримчан, яким загрожує депортація або арешт, встановити неможливо. Близько 150 кримських татар «покарані» російськими судами, у тому числі за те, що зустрічали М. Джемілева 3 травня на «кордоні» з Кримом. На думку правозахисників і лідерів представницького органу кримських татар, влада України не в змозі самотужки протистояти діям російської влади і світове співтовариство має негайно згуртуватися, щоб зупинити країну-агресора.

Зі свого боку уповноважений Верховної Ради України з прав людини В. Лутковська заявила, що арешт заступника голови меджлісу суперечить не

лише всім міжнародним нормам, а й здоровому глузду. Мітинг, через участь у якому заарештували А. Чийгоза, відбувався до анексії в повній відповідності до українського законодавства, нагадала вона. «Це правовий сюрреалізм, інакше я це назвати не можу. На українській території, відповідно до українського законодавства, ця людина мала право на мирне зібрання. У нас на сьогодні немає спеціального закону, який би регулював питання мирних зібрань, але у нас є конституційна норма. І саме за те, що він нею скористався, його заарештували і провели у нього обшук», – сказала омбудсмен.

Уповноважена Верховної Ради України з прав людини наголосила на необхідності спільних місій, які постійно перебуватимуть у Криму, фіксуватимуть порушення прав людини і впливатимуть на окупаційну владу.

В. Лутковська підкреслила, що випадок з А. Чийгозом є показником того, наскільки окупаційна влада не поважає норм ні українського, ні міжнародного права. За її словами, з приводу арешту заступника голови меджлісу буде направлена скарга до Європейського суду з прав людини, і немає сумнівів, що він винесе рішення на користь А. Чийгоза. З іншого боку, немає жодних гарантій, що Росія виконає це рішення.

Значний резонанс у ЗМІ викликав проведений 26 січня російськими спецслужбами та співробітниками Слідчого комітету РФ обшук у будівлі кримськотатарського телевізійного каналу АТР у Сімферополі. Діяльність каналу на кілька годин виявилася заблокованою. Проведення слідчих заходів, як і у випадку з А. Чийгозом, пояснили необхідністю вилучення інформації, що стосується подій, які відбувалися 26 лютого 2014 р. біля парламенту автономії. Керівництво АТР вважає, що за діями силовиків стоїть кримська влада. Ті, у свою чергу, звинувачення на свою адресу відкидають. Обшук на каналі викликав широкий резонанс серед громадськості, правозахисників і міжнародних організацій.

Арешти, обшуки й депортація, на думку виконавчого директора Української Гельсінської спілки з прав людини А. Буценка,

А. Буценко: Це не просто заборона іноземцю в'їжджати на територію, це видворення. Це депортація, яка є прихованою

використовуються для того, щоб позбавити кримських татар лідерів, які їх об'єднують, висловлюються і доносять інформацію про інтереси народу до світового співтовариства. Ці дії він називає прихованою

депортацією. «Це не просто заборона іноземцю в'їжджати на територію, це видворення. Це депортація, яка є прихованою», – дає оцінку правозахисник.

Зауважимо, що, за інформацією Р. Чубарова, за 10 місяців з початку анексії Криму Росією з півострова виїхало 10 тис. кримських татар. «Близько 20 тис. людей були змушені покинути Крим після його незаконної анексії, з них 9–10 тис. – це кримські татари. Вони виїхали з півострова і розселилися по Україні. Влада, як і наш меджліс, допомагають їм», – сказав він в ефірі

телеканалу ТВі.

Р. Чубаров зазначив, що велика кількість кримських татар проживає в Херсонській і Запорізькій областях, решта оселилися в західних областях України (http://dt.ua/UKRAINE/z-pochatku-aneksiyi-z-krimu-viyihali-10-tisyach-krimskih-tatar-161931_.html. – 2015. – 21.01).

Для протидії російській владі слід використовувати не тільки міжнародний тиск на агресора, а й інструменти національного права, вважає А. Бущенко. **Українські правоохоронні органи повинні порушувати кримінальні справи за фактом злочинів у Криму та оголошувати в розшук підозрюваних у скоєнні їх.** «Це один з інструментів впливу не на Росію, а на людей, які скоюють там злочини. Порушення кримінальної справи може призвести до того, що буде постанова про арешт і оголошення в міжнародний розшук. Тобто людина буде ізольована на території Криму, а на її майно за межами Росії буде накладено арешт», – зазначає А. Бущенко.

У Генпрокуратурі України вже давно створено спеціальний підрозділ для розслідування злочинів, скоєних на анексованому півострові. Правозахисник вважає, що цьому відомству вже час відзвітувати про результати своєї роботи, щоб громадськість знала, які заходи Україна вживає для захисту своїх громадян (<http://www.radiosvoboda.org/content/article/26822419.html>. – 2015. – 30.01).

У свою чергу керівник кримського меджлісу Р. Чубаров не виключає, що нинішні репресії проти очільників меджлісу спрямовані на «зміну влади» в меджлісі й перетворення кримськотатарського руху на маріонетковий.

Нагадаємо, раніше повідомлялося, що в Криму колишніми членами меджлісу було засновано громадський рух «Къырым», главою якого на установчому з'їзді в грудні було обрано Р. Ільєсова – депутата створеної російською владою в Криму держради від «Єдиної Росії», заступника голови цієї держради, якого за співробітництво з окупаційними структурами тимчасово виключили зі складу меджлісу. Заступниками голови організації стали глава Сакського регіонального меджлісу Е. Білялов (перший заступник), голова Державного комітету у справах міжнаціональних відносин і депортованих громадян Криму З. Смирнов і голова Бахчисарайської районної ради Р. Дердаров.

Новий рух, за словами Р. Ільєсова, дасть можливість більш ефективно розв'язувати проблеми, які протягом останніх десятиліть стоять перед кримськими татарами. «Створення руху викликано... тим, що представницький орган кримськотатарського народу меджліс загруз безрезультатно в дискусіях», – підкреслив він.

Крім того, рух буде «міжрегіональним». «Ми будемо створювати рух як російський міжрегіональний. Як передбачається, ми плануємо охопити 10 суб'єктів: Крим, Севастополь, Краснодарський край, Татарстан, Башкортостан, Ростов-на-Дону, Москву, Самару, Санкт-Петербург і Московську область. Це дасть можливість створити свої представництва в цих регіонах і спільно домагатися розв'язання проблем кримськотатарського народу», – сказав Р. Ільєсов.

Фактично, ідеться про інструмент інтеграції кримських татар у російське суспільно-політичне життя.

Р. Ільясов підкреслив, що новий громадський рух не створюється як альтернативна структура чинним формам консолідації та самоврядування кримських татар – курултаю та меджлісу. Незважаючи на його слова,

А. Алієв: Росія розіграє чеченський сценарій. Хоче зліпити один татарський народ, дати йому лідера з місцевих – якогось свого Кадирова

оглядачі схильні розглядати створення «Къырым» саме в контексті протистояти меджлісу, у якому раніше у Р. Ільєсова було досить багато прихильників. Зокрема, політологи зазначали, що Р. Чубаров тільки «на кілька голосів» випередив Р. Ільєсова на

останніх виборах голови меджлісу.

Про намагання Росії «зліпити один татарський народ» говорить координатор громадської ініціативи «Крим SOS» у Львові А. Алієв, за словами якого несподівано кримські татари «стали дуже цікаві казанським татарам». «Ми – два окремі народи. За останні 25 років не мали жодних тісних зв'язків. До нас ментально ближчі турки. Очевидно, Росія розіграє чеченський сценарій. Хоче зліпити один татарський народ, дати йому лідера з місцевих – якогось свого Кадирова», – вважає активіст (http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_krimski-tatari-zli-na-ukrayinsku-vladu-bo-vse-menshe-zgaduye-pro-krim/605978. – 2015. – 27.01).

Про пошуки російською владою свого Кадирова для кримських татар раніше говорив і Р. Чубаров. Утім, за його словами, Росія не зможе командувати кримськими татарами. «У червні 1991 р. ми зібрали курултай

Р. Чубаров: нікому не вдасться купити кримських татар

кримськотатарського народу, над підготовкою якого працювали більше року. Це ідея, яка охопила всіх кримських татар за радянських часів.

За 23 роки система національного самоврядування кримських татар, що складається з виборних курултаю, меджлісу, місцевих меджлісів, увійшла у свідомість кожного татарина. Делегати всіх цих органів обираються самими кримськими татарами, і цим визначена міра відповідальності кожного з них... Тому якщо хтось думає, що, переформатувавши курултай і меджліс тими людьми, яких Росія взяла собі на служіння, вони зможуть командувати кримськими татарами, то це така ж помилка, яка була вже у багатьох правлячих політичних сил, – сказав він. – І вона внесе багато дезорганізації всередину нашої спільноти. Але безперечно одне: нікому не вдасться купити кримських татар. Народ, який повернувся на свою батьківщину, залишиться відданим своїй землі, як зберігав цю вірність довгі роки боротьби у вигнанні».

На тлі дедалі активніших переслідувань корінного народу Криму – кримських татар російською окупаційною владою – 30 січня в Гаазі відбулася зустріч лідера кримських татар М. Джемілева з верховним

комісаром ОБСЄ у справах національних меншин А. Торс.

Зустріч відбулася у світлі того, що маріонеткова «влада» Криму вчинила чергові дії, спрямовані на руйнування організованого суспільно-політичного життя громади кримських татар на півострові – у повідомленні ОБСЄ, зокрема, згадується, що 29 січня, за звинуваченням в «організації та участі в масових заворушеннях» у лютому 2014 р., був заарештований заступник голови меджлісу кримськотатарського народу А. Чийгоз.

Під час зустрічі в Гаазі 30 січня лідер кримських татар, народний депутат України М. Джемільєв і верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин А. Торс обговорили ситуацію, у якій кримськотатарський народ опинився після анексії Криму Росією. Зокрема, порушено було такі питання, як політичне представництво кримських татар, земельні питання та питання збереження рідної мови.

«Верховний комісар знову звертає увагу міжнародної спільноти на небезпечне й непевне становище кримських татар та українців у Криму і прагне отримати доступ на півострів, аби оцінити ситуацію відповідно до свого мандата», – зазначається в повідомленні ОБСЄ.

«Влада, що нині реально контролює Кримський півострів, зобов'язана забезпечити безпеку й пошанування прав людини, включно й прав меншин, для всіх присутніх на цій території, незалежно від їхнього етнічного походження», – закликала А. Торс (http://www.newsru.ua/ukraine/02feb2015/osce_meeting_with_mustafa_jemilev_jan30.html. – 2015. – 2.02).

З проханням звернути увагу на порушення прав корінного народу на території анексованого Росією Криму до ООН, Туреччини та України звернувся в січні Комітет із захисту прав кримськотатарського народу. Комітет прийняв ці звернення на конференції, яка відбулася в Сімферополі, незважаючи на спроби невідомих її зірвати.

Делегати конференції прийняли звернення до Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна із закликом «не допустити знищення» кримськотатарського народу. У заяві йдеться, зокрема, про випадки викрадення кримських татар і порушення їхніх прав. Крім того, Пан Гі Муна попросили захистити кримських татар від служби в російській армії.

Делегати виступили за проведення міжнародної конференції з безпеки в Криму під егідою ОБСЄ у квітні. Ініціювати її правозахисники попросили українську владу.

Крім того, учасники конференції вимагають від МЗС України **«вивчити можливість надання кримськотатарському народу міжнародного статусу третьої сторони в російсько-українських відносинах з придбанням права самостійного звернення органів національного самоврядування курултаю та меджлісу в міжнародні судові інстанції».**

У резолюції конференції говориться, що «будь-яка влада в Криму може існувати тільки за згодою і за чітко вираженої волі кримськотатарського народу» (http://dt.ua/UKRAINE/krimski-tatari-zvernulisya-v-oon-z-prohannyam-ne-dopustiti-yih-znischennya-161693_.html. – 2015. – 18.01).

Кримські татари апелюють до міжнародної спільноти та української влади, проте не вважають дії останньої щодо розв'язання кримської проблеми задовільними. Зокрема, за словами медіа-консультанта зі Львова, координатора громадської ініціативи «Крим SOS» у місті, 26-річного А. Алієва, «люди злі на українську владу, бо вона все менше згадує про Крим. Коли П. Порошенко вийшов зі своєю стратегією розвитку до 2020 р., де про окупований півострів не було жодного слова, кримські татари сказали:

М. Джемільєв: кримські татари та громадяни України, які залишилися на території анексованого Росією Криму, невдоволені тим, що українська влада не перекриває постачання продукції та енергії на півострів

це означає, що ми вам уже не потрібні? Сотні тисяч кримчан через “не хочу” мусять отримувати російські документи, бо інакше їм життя не буде. Я противник того, щоб татари виїжджали з Криму. Цього найбільше хоче Путін: територія буде зачищена й не матиме головного болю»

([http://gazeta.ua/articles/people-](http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_krimski-tatari-zli-na-ukrayinsku-vladu-bo-vse-menshe-zgaduye-pro-krim/605978)

[newspaper/_krimski-tatari-zli-na-ukrayinsku-vladu-bo-vse-menshe-zgaduye-pro-krim/605978](http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_krimski-tatari-zli-na-ukrayinsku-vladu-bo-vse-menshe-zgaduye-pro-krim/605978). – 2015. – 27.01).

Про роздратування кримських татар і громадян України, які залишилися на території анексованого Росією Криму, діями української влади говорить і колишній лідер меджлісу кримськотатарського народу М. Джемільєв. За його словами, люди невдоволені тим, що українська влада не перекриває постачання продукції та енергії на півострів. Це робиться з меркантильних причин і впливає на те, що інші країни не застосовують санкцій, заявив народний депутат. «Кримські татари кажуть, що витерплять це (перекриття постачання). Але цілі каравани йдуть з України, і не тому, що хочуть годувати Крим, а просто заробляють, бо там ціни вищі. Це тоді, коли всі країни оголосили санкції, – сказав М. Джемільєв. – Коли я в Туреччині говорю про те, що їхні кораблі заходять в Крим, то мені відповідають, щоб ми спочатку розібралися зі своїми».

Щодо постачання електроенергії М. Джемільєв заявив, що жодних домовленостей з країною-агресором бути не може й кримські татари відмовляються від такого гуманізму української влади. «Перебої з електропостачанням вже дають результати. Зараз на вулицях в Криму ви не побачите російських прапорів. Можна почути тільки нехороші слова на адресу РФ», – додав народний депутат.

Щодо подальших сценаріїв розвитку ситуації в анексованому Криму, то, на думку М. Джемільєва, російська влада або створить таку атмосферу нетерпимості й тиску, що кримські татари самі емігруватимуть, як це було під час першої окупації у 1873 р., або спробує спровокувати криваві події. «Другий сценарій – спроба спровокувати криваві події. Аби відбулося кровопролиття, а потім можна було б заявити, мовляв, ось тут терористи. Подібне вже було в Чечні», – сказав М. Джемільєв

<http://galnet.org/news/252504-krymski-tatary-ta-ukrajintsi-obureni-scho-vlada-dosi-postachaje-na-pivostriv-produkty-ta-elektroenerhiyu>. – 2015. – 28.01).

На переконання лідера меджлісу Р. Чубарова, **для того щоб повернути Крим до складу України, світове співтовариство має застосувати комплекс заходів «політичного, правового, дипломатичного, а також військового характеру»**. Про це політик заявив в ефірі телеканалу «112 Україна». «Є досить повний комплекс заходів, завдяки яким Росія просто піде з Криму. Це економічні заходи, це повне блокування взаємодії з Росією по практично всім аспектам міжнародної діяльності, це залучення заходів у новітніх технологіях – комп'ютерних, банківських», – вважає глава меджлісу.

При цьому, на думку Р. Чубарова, не варто ігнорувати й заходи військового характеру. «Я думаю, спираючись на політико-правові та дипломатичні зусилля, світ і Україна в тому числі повинні також демонструвати свою військову готовність і рішучість. Не доводячи ситуацію до військових дій, але змусити агресора піти з нашої землі», – заявив він.

Голова меджлісу підкреслив, що тільки за умови «комплексного застосування цих заходів Крим вдасться повернути до складу України» (<http://news.allcrimea.net/news/2015/1/21/chubarov-prizyvaet-mirovoe-soobshestvo-prodemonstrirovat-voennuju-reshimost-v-voprose-vozvrasheniya-kryma-29459>). – 2015. – 21.01).

Офіційну позицію України щодо Криму висловив в ефірі телеканалу «1+1» речник Міністерства закордонних справ України Є. Перебийніс. За його словами, Захід та Україна продовжують наполягати на тому, що Крим – українська територія, і боротимуться за півострів, однак ця боротьба лежатиме насамперед у юридичній площині. «Крим ніхто ніколи не забував і не забуде – і те, що зараз в декларації було записано про територіальну цілісність (ідеться про підписану 12 лютого 2015 р. Мінську угоду-2. – Прим. авт.), є ще одним підтвердженням того, що Захід і Україна будуть продовжувати боротись за Крим, але боротьба за Крим буде іншою, ніж боротьба за Донбас. Адже тут будуть вступати в силу юридичні, правові механізми. І звичайно, що це займе набагато більше часу», – підкреслив Є. Перебийніс.

Він також додав, що «боротьба за Крим буде полягати в тому, щоб в Україні проводилися реформи, і коли Україна стане ближчою до ЄС в усіх напрямках, я думаю, що питання Криму буде вирішуватись простіше» (http://24tv.ua/news/showNews.do?pro_krim_niht_ne_zabuv_mzs&objectId=543040). – 2015. – 13.02).

Водночас до Криму, а саме до становища кримських татар у Криму, зростає увага з боку Туреччини, яка включає кримськотатарську тему як у порядок денний своїх відносин з Росією, так і з міжнародними організаціями.

Початок року ознаменувався черговим сплеском турецького уваги до питання становища кримських татар на анексованій території. Відправною точкою стало інтерв'ю міністра закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу, у якому він фактично звинуватив Росію в невиконанні обіцянок щодо розв'язання проблем кримськотатарського народу. Керівник

зовнішньополітичного відомства розповів, що під час візиту В. Путіна до Туреччини 1 грудня минулого року переслідування та зникнення кримських татар обговорювалися на зустрічі з турецьким президентом Р. Ердоганом.

Але, як впливає зі слів міністра, президент Росії лише підтвердив обіцянки, які раніше вже давалися кримським татарам: зробити їхню мову державною в Криму, надати права, яких не було в Україні, і виділити місця в республіканському уряді. «Проте хотілося б побачити це на практиці. Ми із жалем спостерігаємо, що до сьогодні жодну з цих обіцянок не було виконано. Росія – наш друг, проте, якщо у неї є помилки, ми повинні сказати про це», – зазначив М. Чавушоглу (<http://krymedia.ru/politics/3370685-krymskotatarskyi-konek-turetsko-rossyiskikh-otnosheniyi>. – 2015. – 11.02).

Згодом голова турецького уряду А. Давутоглу висловився на підтримку суверенітету й територіальної цілісності України. За його словами, «Туреччина не визнає анексію Криму». «Територіальна цілісність і суверенітет України важливі не тільки для вас, але і для всього світу», – сказав прем'єр на зустрічі з Президентом України П. Порошенком. За словами А. Давутоглу, Україна та її стабільність є основною для чорноморського регіону, а питання Криму потрібно завжди тримати на порядку денному (http://tvi.ua/new/2015/01/22/premyer_turechchyny_ne_vyznae_aneksiyi_krymu. – 2015. – 22.01).

Критику з боку офіційної Анкари спричинили й дії окупаційної влади стосовно телеканалу АТР – у МЗС Туреччини обурилися через обшук російськими силовиками телеканалу й назвали їхній тиск неприпустимим і таким, що порушує свободу друку. Про це йдеться в заяві, опублікованій міністерством. «Безперешкодне, без тиску і залякування, продовження мовлення АТР – єдиного телевізійного каналу, розрахованого на кримських татар, є основним правом на свободу отримання інформації нашим спорідненим народом, який є корінним у Криму. Туреччина буде продовжувати захищати права споріднених кримських татар, які завжди відстоювали свої погляди демократичними шляхами, на всіх платформах і уважно стежити за їхнім становищем», – йдеться, зокрема, у документі (<http://tsn.ua/politika/mzs-turechchini-zasudilo-maski-shou-na-krimskotatarskomu-kanali-405956.html>. – 2015. – 29.01).

З цією метою влада Туреччини планує скерувати до Криму неофіційну делегацію, яка займеться питанням прав кримських татар в умовах російської окупації півострова. Про це повідомляє Polskie Radio з посиланням на посла Російської Федерації в Анкарі А. Карлова. За інформацією російського дипломата, до складу делегації ввійдуть турецькі экс-політики, бізнесмени та представники громадських організацій (<http://ua.korrespondent.net/world/3477637-predstavnyky-turechchyny-pereviriat-u-krymu-stanovysche-krymskykh-tatar>. – 2015. – 10.02).

Тим часом кримськотатарські організації Туреччини назвали анексію Криму Росією «другою окупацією». Відповідне рішення прийняли в Анкарі 8 лютого під час консультативного засідання Об'єднання кримськотатарських

організацій Туреччини, повідомляє прес-служба Міністерства закордонних справ Туреччини. У заяві, ухваленій за підсумками засідання, Крим було названо історичною та єдиною батьківщиною кримських татар. Зокрема, представники 42 кримськотатарських організацій Туреччини ухвалили нижченаведені рішення:

«1. Крим є історичною та єдиною батьківщиною кримських татар.

2. Друга окупація Криму Російською Федерацією, здійснена 27 лютого 2014 р., є незаконною та ніколи не буде визнана. Російська Федерація повинна негайно припинити здійснювати це беззаконня.

3. Всесвітня діаспора та організації кримських татар в усьому світі на чолі із законними лідерами кримськотатарського національного курултаю, кримськотатарського національного меджлісу та Кримськотатарського національного руху, які були обрані до окупації на основі принципів права та поваги до прав людини в умовах свободи та демократії, усіма силами захищатимуть права кримських татар і територіальну цілісність України в умовах незаконної окупації, здійсненої Російською Федерацією.

4. Кримськотатарські організації Туреччини, діючи на основі вищенаведених принципів, захищатимуть права кримських татар на міжнародній арені в усіх сферах, перш за все у політичній, соціальній та культурній, а також виступатимуть проти будь-яких спроб завдати шкоди правам кримських татар.

5. Організації докладатимуть усіх законних зусиль у напрямі доведення та захисту позиції та справедливої справи кримських татар в Організації Об'єднаних Націй, органах Європейського Союзу, Міжнародного суду в Гаазі, Європейського суду з прав людини та на всіх інших платформах», – ідеться в тексті заяви.

У документі також додається, що «будь-яка проблема та шкода, завдана кримським татарам, які живуть у Криму, по суті, є шкодою, завданою також усій кримськотатарській діаспорі» (<http://www.unn.com.ua/uk/news/1436226-krimski-tatari-turechchini-viznali-krim-svoyeyu-yedinoyu-batkivschinoyu>. – 2015. – 10.02).

Отже, змушені обирати між історичною батьківщиною та прихованою депортацією кримські татари намагаються протистояти окупаційній владі та привернути увагу як міжнародного співтовариства, так і урядів України та Туреччини, закликаючи їх захистити права кримськотатарського народу. У зв'язку з цим українській владі, яка тривалий час нехтувала проблемами Криму й у підсумку отримала проблему анексії півострова, не варто було б відкладати «кримськотатарське питання» на далеку перспективу, на що, за висновками оглядачів, вказує відсутність питання в порядку денному зустрічі «нормандської четвірки» в Мінську 12 лютого. Недостатня увага до питання сьогодні – це перспектива вирішення його в майбутньому на користь іншого сусіда – Туреччини.

«Турецький потік» у контексті європейської та національних стратегій енергетичної безпеки й економічного розвитку

1. Нова ініціатива російської газової дипломатії

Після скандальної, зі звинуваченнями Європейського Союзу (ЄС), відмови керівництва Росії від реалізації проекту магістрального газопроводу «Південний потік» на початку грудня 2014 р. російська сторона публічно висунула ідею реалізації іншого аналогічного проекту, що отримав назву «Турецький потік». Так, під час візиту до Туреччини в грудні минулого року російський президент В. Путін заявив, що з урахуванням зростаючих потреб Туреччини в енергоресурсах Росія готова «не тільки розширити “Блакитний потік”, про який вже говорили, але й побудувати ще одну трубопровідну систему, щоб забезпечити зростаючі потреби турецької економіки, а якщо це буде визнано доцільним – створити на турецькій території, на кордоні з Грецією, і додатковий газовий хаб для споживачів у Південній Європі... І всі, хто зацікавлений в отриманні звідти енергоресурсів, можуть туди приходити і там купувати». Разом з тим В. Путін заявив: «Ми спрямуємо потоки наших енергоресурсів на інші регіони світу, у тому числі з допомогою просування і прискореної реалізації проектів щодо скрапленого природного газу. Просуватимемо на інші ринки, і Європа не отримає цих обсягів, принаймні не з Росії».

У середині січня 2015 р. у центральному офісі «Газпрому» в Москві відбулася робоча зустріч голови цього концерну О. Міллера й заступника голови Європейської комісії з питань енергетичного союзу М. Шефчовича. Відповідаючи на запитання ЗМІ про проект «Південний потік», О. Міллер сказав, що цей проект закрито, тому єдиним маршрутом, по якому в Європу поставлятиметься газ, що йде нині через Україну, стане «Турецький потік». О. Міллер уточнив, що «інших варіантів немає». І додав, що європейських покупців газу поінформовано про необхідність підготуватися до зміни маршруту поставок газу. «У них на це є максимум кілька років. Це дуже-дуже жорсткий графік. Щоб укластися в ці терміни, робота з будівництва нових магістральних газопроводів у країнах ЄС повинна розпочатися вже сьогодні. А якщо ні, то ці обсяги газу можуть опинитися на інших ринках», – передають російські ЗМІ слова голови російського «Газпрому». Тобто європейцям, по суті, запропоновано в найкоротший термін створити нову інфраструктуру для одержання російського газу на кордоні Туреччини та Греції. При цьому для російських ЗМІ будівництво «Турецького потоку» О. Міллером було подано як зміну стратегії «Газпрому» на європейському ринку газу.

Як наголошує з цього приводу Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці С. Корсунський на сторінках «Дзеркала тижня», «пропозиція Росії полягає ось у чому. Підводна частина труби від компресорної станції “Русская” переспрямовується, замість болгарського порту Бургас, на європейську частину Туреччини на захід від Стамбула. Із 63 млрд куб. м газу заявленої потужності труби приблизно 14 млрд спрямовуються на внутрішнє споживання Туреччини. Решта майже 50 млрд доставляються на турецько-грецький кордон. Звідти (увага!) європейські компанії самі забирають газ і ними ж самими побудованими газопроводами доправляють споживачам у Європі. Цим нібито оминається вимога ЄС виконувати умови Третього енергопакета».

Причому О. Міллер заявив, що «Газпром» вибудовує свою європейську стратегію, «виходячи із плану створення в ЄС енергетичного союзу». Нагадаємо, що з ідеєю такого союзу, який допоміг би знизити залежність європейських держав від поставок газу з Росії, виступив у квітні 2014 р. тодішній прем'єр-міністр Польщі Д. Туск. «Європа повинна протиставити монопольній позиції Росії єдину європейську структуру, відповідальну за закупівлі газу, а у більш віддаленій перспективі вжити заходи для руйнування російської газової монополії й відновлення вільної конкуренції на газовому ринку», – написав Д. Туск у статті, опублікованій газетою Financial Times.

Так само міністр енергетики Російської Федерації О. Новак поінформував заступника голови Європейської комісії М. Шефчовича про те, що рішення Росії щодо будівництва газогону «Турецький потік» є остаточним. Він також попередив Єврокомісію про те, що європейцям потрібно якнайшвидше розпочати будівництво власної інфраструктури, щоб забезпечити доставку газу своїм споживачам. «Така робота має бути проведена в найкоротші терміни, оскільки такі великі проекти реалізуються не за один рік. І для того щоб споживачі у найближчій середньостроковій перспективі отримували газ, необхідно вже сьогодні починати роботу», – пояснив О. Новак.

Зі свого боку прем'єр-міністр Росії Д. Медведєв публічно підтримав ідею будівництва «Турецького потоку», поклавши провину за відмову Росії від будівництва «Південного потоку» на Єврокомісію та Європарламент.

Міністр закордонних справ Росії С. Лавров 21 січня переконував журналістів, що у Європі вже виявляють інтерес до «Турецького потоку», щоправда, при цьому не вказує, які саме суб'єкти таку зацікавленість проявляють. «Зараз запропонуємо альтернативний (“Південному потоку”) проект, до нього вже проявляють інтерес у Європі, так званий “Турецький потік”, про це зараз ідуть конкретні дискусії й обговорення. Розраховуємо, що він буде реалізований і дасть змогу підвищити енергобезпеку Європи, убезпечивши її від проблемних транзитерів», – сказав С. Лавров журналістам.

Тим часом, як наголошують деякі вітчизняні ЗМІ, єврокомісар М. Шефчович, відповідальний за сферу енергетики в Єврокомісії, не розуміє,

навіщо Росії будувати черговий безперспективний газопровід в обхід України, повторюючи долю попереднього «Південного потоку». «Перша оцінка показує, що це не працюватиме», – заявив М. Шефчович на Всесвітньому економічному форумі в Давосі в інтерв'ю The Wall Street Journal. Він пояснив, що озвучена майбутня потужність проекту в 63 млрд куб. м газу значно перевищує попит з боку потенційних клієнтів, у тому числі Туреччини й країн Південно-Східної Європи. «Я вважаю, що росіяни повинні подивитися на цей варіант знову і придумати життєздатне економічне рішення, яке також прийнятне для європейських партнерів», – сказав єврокомісар.

Слід також зазначити, що одразу після візиту В. Путіна до Туреччини в російських ЗМІ з'явилося доволі багато відгуків на ідею будівництва нового магістрального газопроводу (замість «Південного потоку»). Кількість таких оцінок ще збільшилася після заяви О. Міллера. Змістовно, у тому числі й за якістю обґрунтування висловлених у них висновків, повідомлення в російських ЗМІ на зазначену тематику доволі різні. І є вагомі підстави сумніватися в об'єктивності ряду з них.

Щоправда, деякі оглядачі з економіко-географічної точки зору не вбачають принципової відмінності між «Південним потоком» і «Турецьким потоком». На їхню думку, «Турецький потік» – це той же «Південний потік», до якого приєднується ще одна країна-транзитер і споживач газу – Туреччина. Тому їм «зовсім незрозуміло, що виграє “Газпром”, додаючи в “Південний потік” ще одну ланку – Туреччину. Початок наземної європейської газотранспортної системи на турецькій землі із продовженням у Болгарію, Сербію, Угорщину і т. д. підозріло нагадує напівзабутий проект Nabucco (так і не реалізований газопровід з Туркменії й Азербайджану в ЄС). Виходить, що “Газпром” за свої кошти побудує для європейців жаданий газопровід, яким – як вимагає ніким не скасований третій енергопакет Європейської комісії – стануть користуватися й інші постачальники газу».

На думку відомого російського опозиціонера Б. Немцова, яку він висловив на своїй сторінці у Facebook, поряд з оприлюдненою метою будівництва «Турецького потоку» – повною ліквідацією транзиту російського газу через Україну – існує ще одна вагома причина для реалізації цього проекту. Це – збагачення близького до нинішньої російської влади відомого олігарха Ротенберга, який, за словами Б. Немцова, втридорога буде газопроводи. І цей мотив, за зрозумілих причин, названий не був.

Зі свого боку, прес-служба НАК «Нафтогаз України» підкреслила, що ультиматум повністю припинити транзит газу через Україну в ЄС за відмови Євросоюзу закуповувати російський газ через Туреччину позбавлений економічного сенсу. «Примус європейських країн до купівлі російського газу на кордоні Туреччина – Греція, замість використання існуючої інфраструктури через Україну, це відмова від надійної системи, що прекрасно функціонує, на користь мільярдних інвестицій, які в кінцевому підсумку ляжуть на плечі домогосподарств і бізнесу Європи», – ідеться в повідомленні «Нафтогазу України». У НАК «Нафтогаз України» також

підкреслили, що Україна забезпечує надійний транзит газу в країни Євросоюзу через свою газотранспортну систему (ГТС) навіть усупереч збройній агресії Росії. Крім того, у компанії зазначають, що щоденно оприлюднюють інформацію про потоки газу через усі точки входу-виходу ГТС, запаси газу в підземних сховищах газу (ПСГ), а також неодноразово запрошували представників ЄС для контролю газових потоків на українських вимірювальних станціях.

Деякі ж українські ЗМІ поширили думку голови правління НАК «Нафтогаз України» А. Коболева про те, що «заяви керівництва “Газпрому” про готовність розірвати сформовані газові відносини з Євросоюзом, якщо той не погодиться “перекинути” газовий транзит з України на “Турецький потік”, позбавлені економічного сенсу і є політичним блефом».

У контексті всього наведеного вище цілком закономірно постає питання: що являє собою ідея будівництва нового газопроводу «Турецький потік» – перспективний інвестиційний проект чи політичний міф? Для відповіді на це питання вдамося до аналізу відкритих джерел інформації.

2. Економічні аспекти реалізації проекту «Турецький потік»

Російською стороною «Турецький потік» подається саме як перспективний інвестиційний проект, що спирається на солідну техніко-економічну базу. Тому насамперед зупинимося на економічних аспектах його реалізації.

Нагадаємо, що маршрут морської частини магістрального газопроводу «Турецький потік» не сильно відрізняється від маршруту аналогічної частини «Південного потоку». Кінцевим пунктом морської ділянки «Південного потоку» мав бути болгарський порт Варна, а кінцевий пункт морської ділянки «Турецького потоку» повинен розміщуватися трохи південніше від Варни – на європейській частині території Туреччини. Це означає, що витрати на проектування та прокладання морської ділянки «Турецького потоку» повинні не сильно відрізнятися від аналогічних витрат з «Південного потоку». Відповідним чином можна оцінити й потреби в коштах на будівництво нового газопроводу «Турецький потік», принаймні його морської ділянки.

Початкова проектна вартість морської ділянки «Південного потоку», яка, за даними російських ЗМІ становила 10 млрд євро, згодом була збільшена до 14 млрд євро. Причому зазначені оцінки здійснювалися тоді, коли обмінний курс євро коливався у межах 1,2–1,3 дол. США/євро. Однак зміна курсів зазначених валют аж ніяк не означає здешевлення вартості будівництва «Турецького потоку». Реальна вартість будівництва його морської ділянки навряд чи істотно відрізнятиметься від вартості будівництва морської ділянки «Південного потоку». Вартість же сухопутної ділянки «Південного потоку» на території Європи – з 6,6 млрд євро до 9,5 млрд євро. Але восени минулого року член правління «Газпрому» В. Марков заявляв, що навіть з урахуванням зростання його вартості

«Південний потік» входить у параметри внутрішньої норми прибутковості, які встановлені цією газовою компанією. Причому параметри внутрішньої норми прибутковості, які встановлені «Газпромом» і можуть так чи інакше відрізнятися від загальноприйнятих критеріїв економічної ефективності, заслуговують на окрему увагу, про що йтиметься далі.

Водночас при порівнянні двох зазначених проектів треба зробити деякі зауваження. Хоча сухопутна ділянка «Турецького потоку» значно коротша від сухопутної ділянки «Південного потоку», однак у рамках реалізації проекту «Турецький потік» російська сторона задекларувала створення великих підземних сховищ газу. Таким чином, економія коштів, що буде отримана в результаті відмови росіян від прокладання територією Європи, по суті, лише суходільної ділянки «Південного потоку» значною мірою, якщо не повністю, буде поглинута витратами на створення відповідної газотранспортної інфраструктури, включаючи відповідні потужності підземних сховищ газу на європейській частині території Туреччини.

Відомий російський опозиціонер Б. Немцов зовсім нещодавно заявляв, що вартість будівництва «Південного потоку» становитиме 30 млрд дол. США, що, по суті, близьке до згадуваних вище 24 млрд євро і з певним ступенем наближення може бути орієнтиром для визначення вартості будівництва «Турецького потоку».

Свою оцінку потенційної вартості будівництва магістрального газопроводу «Турецький потік» оприлюднив Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці С. Корсунський. Він виходить з того, що як «позитивний приклад взаємодії двох країн у сфері будівництва газопроводів називають “Блакитний потік” потужністю 16 млрд куб. м, введений в експлуатацію 2002 р., що так ніколи й не використовувався на повну потужність. Утім, цей проект цілком можна взяти за основу оцінних розрахунків “Турецького потоку”. “Блакитний потік”, за офіційними даними, коштував 3,2 млрд дол. Стосовно реальних витрат сказати нічого не можна, оскільки у 2002 р., одразу після приходу до влади в Туреччині правлячої нині Партії справедливості та розвитку, було ініційовано гучні судові процеси за обвинуваченням у масштабній корупції, якою супроводжувалося будівництво.

Але ця цифра все ж є таким собі орієнтиром. Отже, трубопровід через Чорне море, потужністю 16 млрд куб. м, коштував 3,2 млрд дол., тобто приблизно 200 млн дол. на 1 млрд куб. м газу. Оскільки “Турецький потік” має довшу підводну частину (майже в півтора раза), а також беручи до уваги коливання купівельної спроможності долара, нова труба коштуватиме значно дорожче. Візьмемо розумну оцінку 250 млн дол. на 1 млрд куб. м транспортованого газу. Тоді газопровід із заявленою потужністю 63 млрд куб. м коштуватиме приблизно 16 млрд дол. Це по-перше.

Наземна частина теоретичного маршруту газопроводу проходить через територію європейської частини Туреччини. Це ліси, гори, рекреаційні території, – там будувати надзвичайно дорого, і поки що немає ніякої супутньої інфраструктури, як-то компресорні станції чи газорозподільні

мережі. Є трубопровід, яким російський газ через Україну, Румунію та Болгарію надходить у Туреччину, але його потужність не перевищує 10 млрд куб. м, і він веде зовсім не в Грецію, а навпаки. Це по-друге... Розподіл 50 млрд куб. м у регіоні без придатної для цього інфраструктури потребуватиме колосальних витрат, з боку насамперед Греції, або будівництва сховищ. Це по-третє».

І далі Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці С. Корсунський зазначає, що «будівництво нових сховищ на кордоні Туреччини та Греції потребуватиме величезних інвестицій. Залежно від класу сховища й технологій, які на ньому використовуються, його вартість може становити від 200 млн до 1 млрд дол. на 1 млрд куб. м активного газу» (Дзеркало тижня. – 2015. – № 1. – С. 4).

Навіть якщо припустити, що питома вартість будівництва ПСГ на території Туреччини буде мінімальною (це видається вельми сумнівним через сейсмічно небезпечний характер цього регіону), то сукупна вартість будівництва «Турецького потоку» буде близькою до вартості будівництва «Південного потоку». У міру ж цілком імовірного зростання питомої вартості будівництва підземних сховищ газу на європейській частині території Туреччини буде відповідним чином зростати й вартість будівництва «Турецького потоку» в цілому. У результаті сукупна вартість будівництва «Турецького потоку» може перевищити сукупну вартість будівництва «Південного потоку», тобто бути більшою за 24 млрд євро (відповідно до обмінних курсів євро й долара США влітку – восени 2014 р.).

Причому слід брати до уваги, що термін окупності проекту «Турецький потік» буде зворотно залежний від його потужності. Тобто одна нитка магістрального газопроводу «Турецький потік», потужністю 15,75 млрд куб. м газу/рік, матиме довший термін окупності, ніж весь проект – чотири нитки, сумарною потужністю 63 млрд куб. м газу/рік.

Для визначення ж економічної ефективності майбутньої роботи «Турецького потоку» ключове значення матиме ціна продажу газу, що транспортуватиметься цим газогоном. У цілому, термін окупності газотранспортних проектів зворотно пропорційний ціні на газ на ринку: чим вища ціна на газ, тим менше термін окупності об'єкта, тобто тим швидше окупиться побудований магістральний газопровід і навпаки. Реальний же термін окупності магістральних газопроводів залежить від співвідношення прибутку від продажу газу та вартості будівництва відповідної газотранспортної системи. Імовірна вартість будівництва «Турецького потоку» розглядалася вище. Величина ж доходів, отриманих від реалізації газу, визначатиметься обсягом попиту на нього з боку споживачів і ціною його продажу. Таким чином, для визначення економічної доцільності реалізації проекту «Турецький потік» треба розглянути ймовірні зміни перелічених параметрів в умовах європейського газового ринку.

У свою чергу, ціна природного газу в довготермінових міжнародних контрактах, за якими «Газпром», в основному, й працює на світовому ринку, прив'язана до світових цін на нафту та нафтопродукти. Вони ж останнім

часом мали усталену тенденцію до зниження, причому вельми стрімкого. У результаті, з минулорічних позначок котирування нафтової суміші Brent на рівні 108–110 дол. США/барель (надалі ми розглядатимемо ціну саме цієї нафтової суміші як еталонної) знизилася в січні 2015 р. до 48–50 дол./барель. Щоправда, зростання котирувань нафтової суміші Brent до 57–59 дол./барель обумовило активізацію оптимістичних прогнозів динаміки нафтових цін у російських ЗМІ. Тому розглянемо погляди експертів з цього питання, що оприлюднені різними ЗМІ.

Наприклад, наводиться заява голови французької нафтогазової компанії Total П. Пуянне на цьогорічному Давоському форумі про те, що до 2030 р. видобуток нафти у світі скоротиться у два рази, до 50 млн барелів на добу, а для підтримки нафтовидобутку на колишньому рівні будуть потрібні величезні інвестиції. Тому голова Total прогнозує, що світові ціни на нафту в середньостроковій перспективі повернуться на колишній рівень. Він пояснив свій прогноз циклічністю розвитку нафтогазової індустрії.

До наведеної оцінки П. Пуянне варто зробити деякі зауваження. Насамперед головою французької нафтогазової компанії Total було представлено аудиторії довготерміновий прогноз – до 2030 р. Ступінь же точності таких прогнозів, зазвичай, значно нижчий, ніж короткотермінових і навіть середньотермінових прогнозів. Саме в межах середньотермінового прогнозування й повинні ухвалюватися найголовніші рішення щодо будівництва магістрального газопроводу «Турецький потік».

По-друге, з наведених у ЗМІ висловлювань П. Пуянне не зрозуміло чому треба очікувати саме дворазового (а не більшого чи меншого) скорочення світових обсягів видобутку нафти. Згадувана ж ним циклічність розвитку нафтогазової індустрії є загальною закономірністю функціонування капіталістичної/товарної економіки як такої і сама по собі не є достатньою основою для точного прогнозування рівня цін на ринках конкретних товарів. Циклічність розвитку економіки передбачає зміну напряму цінової динаміки як такої.

По-третє, надто узагальнено П. Пуянне говорить і про потребу у великих інвестиціях для розвитку нафтогазової індустрії. Адже питомі інвестиції, тобто капітальні витрати в розрахунку на 1 барель видобутку нафти, будуть різні в умовах російської Арктики, на родовищах сланцевої нафти в Північній Америці та на родовищах у районі Перської затоки.

Нарешті, добре відома зацікавленість компанії Total у розробці російських нафтогазових родовищ саме в умовах Крайньої Півночі, що якраз і потребують великих інвестицій. Прибутковість видобутку нафти й газу на таких родовищах (з подальшим транспортуванням продукції споживачам) вельми стрімко падає при зниженні цін. Це негативно позначається на конкурентоспроможності відповідних компаній.

Таким чином, прогнози щодо перспектив розвитку нафтогазовидобувної промисловості у світі, представлені головою французької нафтогазової компанії Total П. Пуянне на цьогорічному форумі у Давосі, навряд чи можуть служити надійною основою для оцінки

ефективності функціонування «Турецького потоку» в разі його будівництва в анонсовані російськими можновладцями терміни.

У контексті зазначеного вище представляють інтерес думки російських фахівців щодо майбутньої динаміки цін на нафту. Наприклад, як зазначають деякі ЗМІ, президент російської компанії «ЛУКойл» В. Алекперов прогнозує, що вартість нафти може опуститися до 25 дол./барель. Тим часом, аналітики Goldman Sachs різко понизили прогнози вартості нафти Brent, відзначивши, що ціни на нафту повинні залишатися близько рівня у 40 дол./барель протягом першої половини 2015 р., щоб спровокувати скорочення інвестицій у сланцеву галузь США.

У середині січня поточного року президент «Сбербанка России», екс-голова Міністерства економічного розвитку Російської Федерації Г. Греф, виступаючи на VI Гайдарівському форумі, заявив, що він не вірить у те, що світова ціна нафти залишиться на рівні 40 дол./барель або нижче, але на рівні 60–70 дол./барель вона може перебувати протягом декількох років.

Тим часом приблизно в цей же період британська газета Times повідомила, що трейдери підготувалися до падіння цін на нафту до 20 дол./барель на тлі триваючого протистояння країн Перської затоки з американськими постачальниками сланцевої нафти. Голова ж служби досліджень і аналізу ринків міжнародного сировинного трейдера Gunvor Group Д. Файф вважає, що світові ціни на нафту не повернуться до рівня 100 дол./барель, коли ціни знову почнуть зростати. «Коли період зниження завершиться, ціни знову піднімуться, але не до тризначних чисел. Буде цікаво подивитися, як відреагує Саудівська Аравія на зростання цін. Вони не прагнуть, щоб ціни відновилися до 100–120 дол. (за 1 барель. – Прим. авт.), тому що тоді все повернеться на круги свої», – сказав Д. Файф, слова якого наводить агентство Bloomberg.

Зі свого боку голова Світового банку Джим Йонг Кім на Всесвітньому економічному форумі в Давосі висловив думку, що у 2015 р. середня (прогнозована) ціна нафти буде на 30 % нижчою, ніж у 2014 р., тобто на рівні 60 дол./барель. У 2016 р. ціни зростуть, але незначно.

Звичайно, розглядаючи перспективи динаміки світових цін на нафту, не можна не зупинитися на позиціях, що їх займають з цього питання представники провідних нафтовидобувних країн зони Перської затоки. Наприклад, у Бахрейнському центрі стратегічних досліджень у сфері енергетики вважають, що ціни на нафту почнуть зростати в другій половині поточного року. «Зараз багато хто схиляється до думки, що ера високих цін на нафту, які перевищують 100 дол./барель, – справа минулого. Швидше за все, ціна зупиниться на оцінці 65–70 дол./барель, яку споживачі, виробники й приватні інвестори вбачають справедливою», – зазначають фахівці Бахрейнського центру стратегічних досліджень у сфері енергетики.

Також у деяких ЗМІ, з посиланням на агентство Рейтер, з'явилися повідомлення про те, що міністр нафтової промисловості Ірану Б. Занганех заявив, що Іран не очікує, що ОПЕК почне підтримувати ціни на нафту, а його нафтова галузь здатна функціонувати при ціні 25 дол./барель. Наступна

ж нарада ОПЕК, на якій можуть бути ухвалені якісь спільні рішення цієї організації щодо подальшого видобутку нафти, відбудеться 5 червня.

Особливий інтерес у питанні перспективної динаміки світових цін на нафту представляє позиція лідера світового нафтовидобутку – Саудівської Аравії. Так, у середині січня нинішнього року в багатьох ЗМІ, з посиланням на повідомлення агентства Bloomberg, наводилося висловлювання саудівського мільярдера та інвестора принца Аль-Валід ібн Талала про те, що ціна нафти більше не підніметься до рівня в 100 дол./барель.

Міністр енергетики Саудівської Аравії Алі Аль-Наімі вже заявляв, як пише видання «Інсайдер», що Саудівській Аравії однаково, як низько впаде ціна на нафту: «Впаде вона до 20, 40, 60 дол./барель – не має значення». В інтерв'ю журналу Middle East Economic Survey (MEES) міністр пояснив, що Саудівська Аравія може дозволити собі не турбуватися про ціну нафти. Натомість у Росії, на відміну від них, такої можливості немає, тому що вона добуває нафту неефективно й не змогла б зупинити нафтовидобуток, навіть якби й прагнула цього, тому що її родовища й технології «не такі гарні, як саудівські». Усі ставлять питання, чи не час саудівцям скоротити видобуток нафти, щоб ціни на неї знову підвищилися. Але саудівський міністр енергетики не розуміє, «навіщо Саудівській Аравії страждати через помилки Росії». І далі пояснив свою позицію: «Стратегія Саудівської Аравії – це також спроба захистити високоефективних країн-виробників, а не тільки своє місце на ринку. Ми прагнемо сказати миру, що тільки високоефективні країни-виробники заслуговують ринкову частку. Це оперативний принцип, якого дотримуються всі капіталістичні країни». Також він наголосив: «Я прагну пояснити одну річ: несправедливо просити країни ОПЕК скорочувати видобуток. Ми не так вже і багато поставляємо – менше 40 % від світових поставок нафти. Однак ми найбільш ефективні. Ми провели аналіз ситуації й дійшли висновку, що скорочувати видобуток нафти для нас безглуздо».

Як бачимо, нинішній тренд зниження світових цін на нафту має фундаментальний характер й обумовлений не лише інтересами потужних груп виробників і споживачів вуглеводневої сировини, а й серйозними змінами в технологіях її видобутку, що відбулися протягом останнього десятиріччя. Ці зміни впливають на нижню цінову межу рентабельності різних технологій нафтогазовидобутку. Наприклад, аналітики Goldman Sachs різко знизили прогнози вартості нафти Brent і WTI, зазначивши, що ціни на нафту повинні залишатися близько 40 дол./барель протягом першої половини 2015 р., щоб спровокувати скорочення інвестицій у сланцеву галузь США. Відомі ж українські експерти нафтового ринку С. Сапегін і Г. Рябцев вважають, що, попри зростання нафтових котирувань на початку лютого, залишаються економічні й політичні передумови для падіння нафтових цін до 10–30 дол. США/барель.

Таким чином, на підставі проведеного вище аналізу прогнозів перспективної динаміки цін на нафту на міжнародних ринках можна зробити такі висновки. Нинішній тренд світових нафтових цін у цілому має усталену знижувальну природу. Найімовірніше, що в середньостроковому періоді,

тобто до п'яти років, ціни на нафту марки Brent, які служать орієнтиром для визначення міжнародних цін на ряд інших вуглеводнів, включаючи природний газ, коливатимуться в межах 40–70 дол. США/барель. Причому наближення їх до нижньої межі зазначеного інтервалу (40 дол.) більш імовірно, ніж перехід за верхню його межу (70 дол.). У цьому плані вельми показовий останній уточнений макропрогноз Міністерства економічного розвитку Російської Федерації на 2015 р., який передбачає середньорічні світові ціни на нафту на рівні 50 дол. США/барель.

У будь-якому випадку протягом наступного п'ятирічного періоду слід очікувати зниження цін на газ як за довготерміновими контрактами «Газпрому», доволі жорстко прив'язаними до міжнародних цін на нафту й нафтопродукти, так і за біржовими спотовими контрактами на постачання газу. Ціни на газ на міжнародних ринках можуть знизитися в 1,5–2 рази й більше. За таких обставин стрімко знижуватиметься й очікувана рентабельність роботи магістрального газопроводу «Турецький потік» – у разі його будівництва. Це ж відповідним чином звужуватиме коло потенційних інвесторів, зацікавлених в участі в цьому проекті. Відповідно тягар фінансування реалізації проекту «Турецький потік» урешті-решт дедалі більшою мірою лягатиме саме на Росію в цілому й на «Газпром» зокрема.

Тому розглянемо деякі аспекти нинішнього фінансового стану російського «Газпрому». При цьому, зокрема, треба брати до уваги, що на розвитку газовидобутку в Росії негативно позначатимуться санкції щодо цієї галузі російської економіки з боку ЄС і США, які було накладено на Росію через окупацію Криму та військову підтримку незаконно проголошених ДНР і ЛНР. Санкції західних держав так чи інакше позначаються на формуванні обсягів сировинної бази експорту російського газу в цілому, а отже, і сировинного потенціалу для газотранспортної системи «Турецький потік», освоєння якого потребуватиме значних фінансових ресурсів.

Утім, за повідомленнями ЗМІ, у середині січня нинішнього року Міжнародне рейтингове агентство Moody's знизило рейтинги ряду найбільших російських компаній і їхніх «дочок» слідом за зниженням суверенного рейтингу Росії до «Ваа3» з «Ваа2». Зокрема, Міжнародне рейтингове агентство Moody's знизило рейтинг «Газпрому» в іноземній валюті до «Ваа3» з «Ваа2». Рейтинг цієї компанії в національній валюті знижено до «Ваа2» з «Ваа1». Рейтинги розміщено на перегляд з «негативним» прогнозом. Як наголошувалося в повідомленні Moody's, рішення про зниження рейтингів «Газпрому» було прийнято слідом за зниженням рейтингів Росії, яке відбулося 16 січня 2015 р.

У цей же період інше рейтингове агентство Fitch знизило рейтинги та погіршило прогнози стосовно 13 великих російських компаній, серед яких і «Газпром». Експерти називають це закономірним кроком слідом за зниженням суверенного рейтингу Росії. Агентство Fitch знизило його до мінімального інвестиційного рівня. Це пов'язано з падінням цін на нафту, обвалом рубля й західними санкціями. Раніше агентство ділових новин Bloomberg включило Росію в п'ятірку країн, де можливий дефолт. Світовий

банк, у свою чергу, різко погіршив прогноз економіки Росії на 2015 р. Експерти очікують падіння цього року російського ВВП на 2,9 %.

Міжнародне рейтингове **агентство Standard & Poor's (S&P)** знизило довгостроковий і короткостроковий валютні рейтинги Російської Федерації до «BB+/B» з «BBB-/A-3», прогноз рейтингів – «негативний». Крім того, довгостроковий і короткостроковий рейтинги в національній валюті були зменшені до «BBB-/A-3» з «BBB/A-2». Таким чином, рейтинг Росії перестав бути інвестиційним і перейшов в розряд «спекулятивного» або «смітєвого». Рішення найбільшого міжнародного рейтингового агентства, на думку деяких оглядачів, може спровокувати продаж російських цінних паперів з боку ряду великих інвестфондів, які не мають права тримати у своєму портфелі папери країн з таким рейтингом. Наступна рейтингова публікація щодо Росії запланована на 17 квітня цього року. За зниженням суверенного рейтингу Росії аналогічні дії S&P будуть вжиті стосовно багатьох російських компаній і банків, вважає головний економічний радник німецької фінансової групи Allianz M. Ель-Еріан (екс-глава фонду PIMCO). Не виключено, що серед них опиниться й «Газпром».

У Росії, зазначають оглядачі деяких ділових ЗМІ, на сьогодні «сміттєвий» рейтинг є тільки від **агентства Standard & Poor's**, а Moody's і Fitch підтримують мінімальний інвестиційний рейтинг. Більше того, S&P залишило рейтинг Росії в національній валюті в межах інвестиційної категорії: рублевий рейтинг був знижений до «BBB-» (це на один шабель вище валютного). Валютний і рублевий рейтинги Росії в Moody's і Fitch перебувають на одному рівні.

Зниження суверенних рейтингів Росії та рейтингів «Газпрому» міжнародними рейтинговими агентствами означає, як мінімум, істотне погіршення їх доступу до кредитних ресурсів на міжнародних фінансових ринках. Тобто може значно зрости вартість запозичень, що, у свою чергу, істотно підвищить вартість будівництва не лише «Турецького потоку», а й реалізацію інших інвестиційних проєктів, включаючи «Силу Сибіру». Реалізацію останнього ряд російських посадовців й оглядачів ЗМІ подає як альтернативу поставкам російського газу до Європи, що, як буде доведено далі, поки є некоректним.

Крім того, Росія вперше після розпаду СРСР не потрапила до першої сотні рейтингу найдорожчих компаній світу, який опубліковано німецькою газетою Handelsblatt. Найбільша компанія Росії «Газпром» посіла в цьому рейтингу 173 місце. Раніше ж «Газпром» займав місця у першій сотні цього списку. Зниження зазначеного рейтингу «Газпрому» відображає погляди суб'єктів західних ринків на ефективність діяльності цієї компанії. Практичним наслідком зміни таких поглядів, як правило, стає подорожчання запозичень та інші неприємні для фінансового стану відповідної компанії явища та процеси.

Узагалі не виключено, що позикові ресурси для «Газпрому» вже почали дорожчати. Зокрема, у другій половині січня нинішнього року ВАТ «Газпром» та італійська Intesa Sanpaolo Group підписали кредитну угоду на

350 млн євро. Також «Газпром» на початку грудня 2014 р. залучив кредит на суму 390 млн євро в іншого італійського банку Unicredit. Умови залучення кредиту не повідомлялися. Натомість «Газпром» поширює заяву, що його співробітництво з однією з найбільших банківських груп Європи має велике значення для розвитку партнерських відносин із кредитними організаціями Італії та усієї Європи. Якби умови кредитування й, зокрема, величина відсоткової ставки по кредитах була низькою, то про це було б відповідне повідомлення в ЗМІ, якого наразі немає.

Треба віддати належне співробітникам «Газпрому» у сфері зв'язків із громадськістю. Вони намагаються підтримувати імідж цієї компанії як надійного та платоспроможного партнера, поширюючи відповідні заяви. Утім, схоже, що фінансовий реальний стан «Газпрому» нині істотно погіршується, що не може не впливати на перспективи реалізації широко анонсованого проекту «Турецький потік».

До таких висновків підштовхує, наприклад, повідомлення про те, що в цій компанії вирішили урізати програму з розробки Бованенківського й Тазівського родовищ, які на сьогодні, за висновками експертів, є найбільш перспективними. За словами одного з джерел, кошти, зекономлені на розробці зазначених родовищ, можуть також піти на будівництво магістрального газопроводу «Сила Сибіру», передбаченого відповідною угодою з Китаєм. У «Газпромі» ж, як зазначають оглядачі деяких російських ЗМІ, відмовилися розкрити деталі інвестиційної програми.

Наведене вище доводить, що нині на фінансовий стан «Газпрому» впливають, з одного боку, стрімке зниження світових цін на нафту з перспективою відповідного зниження експортних цін на газ, а з іншого – погіршення умов доступу цієї російської газової монополії, як і ряду інших великих російських компаній, до фінансових ресурсів на міжнародних ринках. Наслідком зазначених процесів є звуження фінансової бази «Газпрому», що може бути спрямована на реалізацію масштабних інвестиційних проектів, включаючи «Турецький потік».

При цьому не слід забувати, що «Газпром» є потужним платником податків до російського державного бюджету. Зниження ж доходів цієї компанії означає зменшення відповідних платежів до російського державного бюджету. Щоправда, відносини «Газпрому» й Міністерства фінансів Російської Федерації мають вельми специфічний характер, оскільки «Газпром» є, по суті, привілейованою компанією, менеджмент якої фактично підконтрольний вищим посадовим особам державної влади Росії. За таких обставин «Газпром» може користуватися в певних випадках не загально визнаними критеріями економічної ефективності інвестиційних проектів, а своєю внутрішньою нормою прибутковості. У цьому контексті, як уже зазначалося, варто згадати, що восени минулого року член правління «Газпрому» В. Марков заявляв, що навіть з урахуванням зростання його вартості «Південний потік» входить у параметри внутрішньої норми прибутковості, які встановлені цією російською газовою монополією.

Щоправда, слід звернути увагу на той факт, що, за повідомленнями

деяких російських ЗМІ, у середині минулого року після укладання контракту на прокладання до Китаю нового магістрального газопроводу, який отримав назву «Сила Сибіру», «Газпром» уже висловлював побажання щодо підвищення встановленої російським урядом планки індексації відповідних газових тарифів. Питання, чи будуть висунуті «Газпромом» подібні пропозиції у випадку з «Турецьким потоком», поки залишається відкритим. Хоча виключати певну імовірність такого перебігу подій теж не можна.

Щоправда, очікується, що, наприклад, у 2015 р. доходи бюджету Росії знизяться на 2,34 трлн р. (35,5 млрд дол. за нинішнім обмінним курсом). Про це повідомив міністр економічного розвитку Російської Федерації О. Улюкаєв. За словами міністра, 2,2 трлн р. (33,5 млрд дол.) – недоотриманий прибуток від продажу нафти й газу. Чиновник зазначив, що дефіцит бюджету в розмірі 3,8 % може бути повністю покритий коштами з Резервного фонду. О. Улюкаєв також підкреслив, що пропозицію Мінфіну про скасування індексації соціальних виплат і зарплат бюджетників необхідно обговорювати. 10 лютого очільник Міністерства фінансів РФ А. Силуанов сказав, що бюджетні видатки повинні бути урізані на 600 млрд р. (9 млрд дол.). Він також запропонував відмовитися від індексації соціальних виплат і зарплат бюджетників у 2015 р. 11 лютого прем'єр-міністр РФ Д. Медведев підписав розпорядження про використання 500 млрд р. (7 млрд дол.) з Резервного фонду для виконання цього року бюджетних зобов'язань. У контексті зазначеного варто згадати, що раніше О. Улюкаєв уже говорив, що епоха «милостивого розвитку» російської економіки пішла безповоротно.

Тому вельми дискусійним є питання, чи готова буде РФ надати «Газпрому» значні фінансові преференції для реалізації проекту «Турецький потік»?..

(Початок. Закінчення в наступному випуску)

Проблеми інформатизації

Т. Гранчак, заввідділу СІАЗ НБУВ, д-р наук із соц. комунікацій, ст. наук. співроб.

Соціальні медіа – інструмент формування управлінських систем мережевого типу

Стаття присвячена висвітленню можливостей інструментарію соціальних медіа для підвищення ефективності державного управління шляхом формування управлінських систем мережевого типу. На прикладі окремих інтернет-проектів українського сегмента мережевого середовища розкриваються технології використання соціальних медіа, спрямовані на інтенсифікацію діалогу між владою та громадськістю.

Ключові слова: соціальні медіа, управління, зворотний зв'язок, інтернет-проекти, громадськість.

Інформаційно-комунікаційна діяльність є важливою складовою процесу державного управління, оскільки вона дає змогу узгоджувати та об'єднувати цілі держави й громадян в єдине ціле, що в результаті приводить до прийняття спільних і взаємоприйнятних політичних та управлінських рішень. Сьогодні, в умовах глобалізації інформаційного простору та поширення електронних інтернет-технологій, найбільш динамічним середовищем для обміну інформацією є соціальні медіа (соцмережі). На їх специфіці й перевагах порівняно з традиційними інструментами здійснення процесу комунікації наголошували такі дослідники, як О. Онищенко, В. Горючий, В. Попик, Т. Гранчак, Ю. Половинчак, Л. Чуприна, Д. Губанов, Д. Новиков, А. Чхартишвили, Є. Морозов, К. Ширки (С. Shirky), Д. Блоссом (J. Blossom), Р. Браун (R. Brown), П. Джиллін (P. Gillin) та ін. Сьогодні вже не викликає сумнівів теза про те, що платформи соціальних медіа здатні підвищити ефективність управління. Інше питання – визначення ефективних шляхів застосування інструментарію соцмереж. Ряд російських дослідників активно розробляють проблему використання суб'єктом управління потенціалу соціальних медіа для впливу на громадську думку [1, 2, 5, 8].

Зокрема, автори монографії «Соціальні мережі: моделі інформаційного впливу, управління і протиборства» Д. Губанов, Д. Новиков та А. Чхартишвілі на основі моделі інформаційного впливу дослідили і запропонували вирішення завдання інформаційного управління – впливу на користувачів соціальної мережі з метою формування потрібних підсумкових думок. Науковці розглянули випадки здійснення впливів як на думки, так і на довіру, а також на репутацію обраних користувачів соціальної мережі. Серед отриманих теоретичних результатів – обґрунтування необхідності підвищення репутації суб'єкта впливу шляхом висловлювання «популярних» у групі думок з різноманітних питань як основи для здійснення впливу на дану групу з певного питання перед «вкиданням» відповідної інформації в мережу. Дослідниками також формулюється і вирішується завдання інформаційного протиборства – взаємодії декількох керуючих суб'єктів (центрів), які здійснюють інформаційні впливи на агентів у мережі [2].

Не заперечуючи в цілому окреслених можливостей для впливу через соціальні медіа на формування суспільної думки, водночас, зауважимо, що процес управління не може і не повинен зводитись до інформаційних впливів на позиції громадян – адже такий підхід не забезпечує необхідних адаптаційних процесів у системі управління. Інакше кажучи, змінюється не реальність, а наше уявлення про неї, а має бути навпаки. В основі визначення цілей управління має бути не формування, а з'ясування суспільних потреб, для чого використовується механізм зворотного зв'язку, іншим призначенням якого є оцінка ефективності управлінських дій. Саме з цих позицій варто розглядати можливості використання технологій соціальних медіа в управлінні.

Отже, метою дослідження є обґрунтування можливостей соціальних медіа в побудові управлінських систем мережевого типу як ефективних форм вирішення актуальних завдань держуправління.

Досягнення поставленої мети вимагало застосування різноманітних дослідницьких методів і підходів, як-от: системного, у рамках якого соціальних медіа розглядаються як інструмент налагодження зворотного зв'язку в системі соціальних комунікацій, між політичною системою та громадянським суспільством; діалектичного, відповідно до якого формування управлінських систем мережевого типу розкривається як закономірний етап розвитку в держуправлінні, обумовлений об'єктивними технологічними, політичними, соціальними змінами; гіпотези, який полягав у висуненні припущення стосовно того, що властивий соціальним медіа мережевий характер комунікації сприятиме формуванню управлінських систем мережевого типу. Перевірка гіпотези вимагала застосування таких емпіричних методів дослідження як спостереження, що передбачало здійснення систематичного, цілеспрямованого вивчення функціонування створених з метою оптимізації процесу управління мережевих проектів; опис – фіксацію отриманих у процесі спостереження відомостей; порівняння – встановлення загального, подібності та специфіки мережевих проектів, за якими велося спостереження; емпірико-теоретичних методів аналізу, синтезу, індукції, дедукції.

Джерельною базою дослідження стали мережеві сторінки та відкриті інтернет-проекти українського сегмента мережевого середовища.

Виходячи з аналізу контенту джерельної бази – окреслення ініціаторами й учасниками відкритих інтернет-проектів проблем, існуючих в управлінні державою, та можливих шляхів їх розв'язання, налагодження механізмів ефективного діалогу між владою і громадськістю – можна зробити висновок про доцільність зміни підходів у ставленні влади до громадськості: з позицій бачення в громадськості лише об'єкта управління до бачення в ній партнера в налагодженні ефективної управлінській діяльності. Такий підхід узгоджується з висловленою Ф. А. фон Хайеком ідеєю «розсіяного знання», яке є невід'ємною рисою високорозвинутих соціальних систем. Відповідно до цієї ідеї, для досягнення поставлених цілей кожен індивід накопичує значну кількість різноманітних відомостей, необхідних йому в конкретних

умовах місця й часу. Таким чином, повним обсягом інформації стосовно подій і процесів, які відбуваються, володіє лише суспільство в цілому, уся сукупність його членів. Звідси висновок про те, що в сучасному суспільстві немає і не може бути якогось центру, здатного спрямовувати діяльність величезної кількості людей.

Отже, підвищення ефективності процесу управління вимагає налагодження функціонування системи з делегування частини владних повноважень суб'єктам громадянського суспільства. У цьому сенсі, говорячи про використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, О. Дегтяр обґрунтовує доцільність використання технологій нової публічної служби, які найбільше відповідають сучасному інформаційно-технологічному етапу розвитку суспільства і рівню, метою якого є узгодження і спільне вирішення суспільних проблем [3].

Пропонована дослідником концепція нової публічної служби базується на ідеї, що сучасній державі не вдається забезпечити задоволення базових суспільних потреб, отже, нагальною стає потреба змінити ієрархічне адміністрування на нову форму управління – делегувати частину повноважень розгалуженій мережевій структурі, яка керується не вертикаллю наказів, а ініціативою окремих низових ланок з єдиним центром координації. Але якщо новий публічний менеджмент у пошуках нових підходів робить акцент на ринковій економіці, то концепція нової публічної служби намагається утвердитися, враховуючи комунікативні процеси постіндустріального інформаційного суспільства і демократичну практику сучасних держав.

Ще М. Кастельс підкреслював, що під час організації системи комунікації між владою і суспільством варто формувати політичні «мережі», сформовані на зв'язках і відносинах горизонтального типу між політиками, державними службовцями і громадськістю [6].

Представляючи собою своєрідний альянс «професіоналів і дилетантів», мережа продукує активні обмінні процеси, мотивує співробітництво, упорядковуючи практики комунікаторів і реципієнтів і, у кінцевому рахунку, сприяє закріпленню принципів співпраці і співробітництва. На відміну від концептів «структура» і «система», поняття «мережа» робить акцент на усвідомленій взаємодії всіх агентів, спрямованій на розв'язання соціально значущих проблем і досягненні загальних цілей.

Головними засобами узгодження інтересів стає комунікація та різноманітні форми підтримки контактів сторін, що передбачають установаження як двосторонніх, так і багатосторонніх зв'язків. Мережева комунікація веде до набуття громадськістю активної ролі у прийнятті рішень, а здатність до підтримання комунікації з боку влади стає одним з важливих показників ефективності державного управління.

За умови переходу до принципів «нової публічної служби» і створенні «політичних мереж», низка функцій держави та уряду передається структурам громадянського суспільства для спільного розв'язання нагальних

проблем, реалізації цілей держави й суспільства. Таким чином, змінюється і роль державної влади в системі державного управління: вона поступово знижується за рахунок розширення участі громадян у справах держави, яка перестає бути єдиним центром влади, та прийняття суспільно значущих рішень. Органи державної влади в таких умовах стають ефективним суб'єктом у процесі взаємодії рівних учасників під час вирішення суспільних справ [3].

Події, що відбулися в Україні восени 2013 – у першій половині 2014 р., підштовхнули активних громадян до створення ініціативних груп для просування різноманітних проектів, які позиціонуються як такі, що спрямовані на незворотну зміну діючої системи, і фактично стають платформами для набуття громадськістю необхідного для процесу управління досвіду.

Зокрема, 11 вересня 2013 р., на сайті <http://narodna-vlada.org> було опубліковано опис проекту «Громадський контроль», який спрямований на розширення можливостей реалізації законних прав громадян України, їх захист та відновлення через розробку та впровадження єдиної публічної інформаційної системи (електронного документообігу), яка буде накопичувати інформаційну базу стосовно невирішених проблем громадян. Пізніше цей проект змінив свою назву на Всеукраїнський соціальний проект «Зворотний зв'язок», у нього з'явився окремий сайт <http://feedback.org.ua>, який дає змогу більш детально ознайомитися із спрямованістю і завданнями проекту.

Відповідно до концепції проекту «Зворотний зв'язок», існуюча система людських взаємин у вигляді держави не може гармонійно і стабільно функціонувати у випадку порушення функціонування окремих елементів цієї системи, що провокує системні кризи. Автори проекту виходять з того, що системні кризи – це повна неузгодженість взаємин людей або структур один з одним, у рамках однієї або декількох взаємопідпорядкованих систем.

На їхню думку, сьогодні існує проблема взаємодії влади й суспільства, а саме проблема зворотного зв'язку між державною владою, органами місцевого самоврядування та громадськістю. Цей факт підтверджується відсутністю повноправного діалогу у вирішенні проблемних питань. До останнього часу офіційна позиція влади полягала в тому, що для розв'язання різноманітних проблем їй були потрібні гроші й повноваження, причому за принципом «чим більше – тим краще». Можновладці були переконані, що такі функціональні та фінансові умови можуть дати їм можливість самостійно і без залучення громадян розв'язувати всі існуючі проблеми. Насправді, такий однобокий підхід породжує появу нових проблем і нераціональне використання ресурсів.

З огляду на це, для запобігання виникненню системних криз, на переконання авторів проекту, необхідно створити систему зворотного зв'язку між людьми, від яких залежить політична воля, та пересічними громадянами України, чиї права повсякденно порушуються; почати процес акумулювання проблем, їх аналізу та з'ясування причин, через які існуючі проблеми

виникли; спрямувати всі зусилля на відновлення порушених прав громадян, усунення причин та недопущення повторень виникнення подібних проблем у майбутньому.

Цей соціальний проект дасть змогу вийти на принципово новий рівень взаємодії та співпраці органів влади й місцевого самоврядування із широкими верствами громадськості за допомогою відкритої інформаційної системи, яка акумулюватиме та відображатиме актуальні проблеми мешканців територіальних громад (сіл, селищ, міст, районів) і пропонуватиме алгоритми їх вирішення. Відкритість в обговоренні та подальшому розв'язанні проблем – одна з найбільш ефективних і продуктивних форм співпраці, оскільки сприяє виявленню вже попередній стадії обговорення максимальної кількості слабких сторін, а іноді дає змогу вийти на принципово нові концептуальні рішення.

Реалізація проекту передбачає вирішення таких завдань:

1. Створення в мережі Інтернет відкритої інформаційної системи.
2. Забезпечення можливості отримання інформації про ключові проблеми, які турбують жителів різних сіл, селищ, міст (областей), у реальному часі.
3. Своєчасне доведення до керівництва сіл, селищ, міст, регіону, країни інформації стосовно проблем, про які було повідомлено:
 - про виявлені за допомогою громадськості причини, що обумовили виникнення проблем;
 - про розроблені за допомогою експертів планів заходів, спрямованих на розв'язання проблем;
 - про рекомендовані керівництву міст (областей, країни) відповідних управлінських рішень.
4. Підвищення кваліфікації персоналу органів державної влади та місцевого самоврядування в частині модернізації відповідних управлінських процесів і використання відповідних інформаційних технологій.
5. Забезпечення можливості членам територіальної громади стежити за статистикою відповідей і вирішення проблемних питань органами державної влади та місцевого самоврядування.
6. Забезпечення рівності й відкритості доступу до інформаційної системи органів державної влади та місцевого самоврядування як членам суспільства, які мають власний доступ до мережі Інтернет, так і тим, хто такого доступу не має.
7. Інформування жителів територіальних громад (сіл, селищ, міст, районів) про нові можливості дистанційної взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, а також стосовно можливості здійснення громадського контролю за їх діяльністю.

Шляхом налагодження прямої взаємодії з громадянами, чиї права і законні інтереси порушено, пропонується система створить сервісне підґрунтя для аналізу причин, які викликали порушення, та розробки комплексу заходів, спрямованих на розв'язання цих проблем за допомогою інструментів громадського впливу. У підсумку реалізація соціального проекту «Зворотний

зв'язок» спрямована на зміну системи управління в нашій державі, забезпечення її відкритості й сприяння розвитку громадянського суспільства.

Відкритість у взаєминах «влада – суспільство» підніме ефективність державного управління та самоврядування (у селах, селищах, містах, районах, країні) і матиме позитивний вплив на збільшення довіри членів територіальної громади до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Схожий принцип удосконалення системи управління через налагодження зворотного зв'язку між представниками органів державної влади та громадськістю пропонує онлайн-сервіс «Напиши депутату» (<http://napyshy.org/>), який, також має власну сторінку в мережі Facebook (<https://www.facebook.com/napyshy>). Принцип його роботи полягає в тому, що кожна людина може обрати тип звернення – публічне звернення, прохання про допомогу, повідомлення про порушення закону – та опцію отримання відповіді на нього. Відповідь може бути в письмовому форматі та, за бажанням, цей лист може бути публічним, якщо його поширити в соціальній мережі Facebook.

Сервіс «Напиши депутату» забезпечує індивідуальність звернення: одна людина може надіслати звернення одному народному депутату. Це допоможе зменшити кількість електронних листів, які надсилаються на адреси всіх народних депутатів, унаслідок чого увага до них є незначною.

Для відправки листа необхідне підтвердження відправки шляхом введення унікального цифрового ідентифікатора. Також у сервісі використовуються спам-фільтри, які унеможливають автоматичну відправку звернень ботами.

Станом на 14 січня 2015 р. на ресурсі було розміщено 559 звернень до народних депутатів (для порівняння: на 29 червня 2014 р. – 436 листів).

З огляду на важливість для ефективного процесу управління налагодження й підтримки систематичного зворотного зв'язку між владою та громадськістю в мережевому середовищі обговорюються пропозиції унормувати необхідність забезпечення зворотного зв'язку в системі управління на законодавчому рівні. Одним з лобістів та ініціаторів «просування» цієї ідеї в мережевому інтернет-просторі є представлена у Facebook громадська організація «Учитель» (м. Ужгород) (<https://www.facebook.com/pages/%D0%A3%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/258403570937436>), якою було розроблено модель такого діалогу-контролю. Центральний механізм моделі – належним чином організований інтернет-простір, що забезпечує постійний зворотний інформаційний зв'язок суспільства і держави, що, де-факто, дорівнюватиме роботі сталого багатофункціонального всеукраїнського референдуму в режимі онлайн. За допомогою цього механізму кожен громадянин України зможе бути учасником або організатором численних соціально-політичних акцій, дій або рухів, спрямованих на подолання корупції та розбудову громадянського суспільства, реально контролювати владу на всіх рівнях її ієрархії: від сільради до парламенту, від голови сільради до Президента

України.

Такий простір і його комунікаційний механізм сприятимуть інтеграції суспільства, а в перспективі – консолідації суспільства і влади, що є необхідним підґрунтям для процвітання держави та зростання добробуту громадян, а в умовах агресивних зовнішніх впливів – запорукою обороноздатності країни.

Формування інформаційно-комунікаційного інтернет-простору, який би забезпечував ефективний діалог держави й громадянського суспільства, реалізація за допомогою інтернет-сервісів моделі «діалог-контроль» є актуальним завданням як для громадянського суспільства, так і для влади, як зацікавлених в удосконаленні процесу управління суб'єктів. Реалізація такої моделі у підсумку покликана не тільки сприяти вирішенню актуальних проблемних питань, але й затвердженню принципів і алгоритмів представницької демократії, згідно з якими громадяни запрошують політиків-менеджерів до управління державою шляхом конкурсного відбору під назвою «вибори», дають переможцям «дорожню карту», контролюють її виконання і, у разі потреби, проводять заміну управлінців [4].

Необхідною передумовою функціонування пропонованої моделі, на переконання її авторів, має стати її законодавче оформлення та ухвалення Верховною Радою відповідним законом про суспільний діалог-контроль влади, у якому має бути передбачено:

1) можливість і механізм скарг, пропозицій та вимог від громадян до влади і зворотню конструктивну відповідь влади (відповідно до оновленого чинного законодавства);

2) можливість і механізм обговорення громадянами тих чи інших законів, поправок до них та їх аргументованого скасування, діалогу і самоорганізації громадян, проведення інтернет-конференцій, семінарів, обговорень, голосувань тощо;

3) можливість і механізм організації петицій громадян з вимогою відставки того чи іншого чиновника, судді, депутата, міністра чи Президента, якщо вони того заслуговують.

Ухвалення такого закону і забезпечення ефективного діалогу у форматі «влада – громадськість» сприятиме широкому впровадженню в суспільну практику легальних механізмів суспільно-політичної активності, запобігатиме набуттю нею форм некерованого вуличного протесту, насильства й зростанню соціальної напруженості. Водночас можливість вуличних протестів у випадку, якщо влада відмовиться виконувати законні вимоги громадян, передбачені ухваленим механізмом контролю, також має бути законодавчо закріплена – тоді влада в автоматичному режимі нестиме відповідальність за бездіяльність.

Говорячи про нову філософію державного управління на TEDx, прем'єр-міністр Великобританії Д. Камерон сказав, що якщо дати людям більше влади та контролю над їхнім життям, можна створити сильніше та краще суспільство [11].

Активне долучення громадськості до розв'язання актуальних проблем суспільного життя, її інтеграція в управлінські процеси знаменує перехід влади у нову еру управління, в основі якої лежить делегування. І у зв'язку з цим перед державою постає завдання долучення до процесу створення ефективної системи «розумного управління».

У різні часи філософи, історики, соціологи, письменники, політичні діячі звертали увагу на те, що колективні зусилля завжди є більш результативними. Е. Остром у своїй книзі «Керування спільним. Еволюція інституції колективної дії» переконливо доводить успішність групового управління спільною власністю [9]. Згідно з моделлю Томаса – Кілмана, метод співпраці, який спонукає до пошуку спільного рішення, є найбільш ефективним у розв'язанні конфліктних ситуацій. Зокрема, К. Томас обгрунтовує, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху, у випадку протистояння, поступок або компромісу або один з учасників конфлікту виграє, а інший програє, або програють обидва, оскільки обидва йдуть на компромісні поступки. І лише у випадку співробітництва обидві сторони опиняються у виграші [7].

Таким чином, додатковим джерелом підвищення ефективності управлінської діяльності має стати залучення до процесу управління соціально відповідального бізнесу і найширшого кола громадян з актуальними й затребуваними ідеями та навичками: «людина-медіа аналізує та вимагає прозорості, людина-влада та людина-бізнес мають ресурси, людина-науковець створює варіант моделі дійсності, громадянин світу знає, як реалізуватися, людина-ідейник може продукувати ідеї, а харизматичний лідер може їх втілювати. Більша кількість людей, що взаємодіють, здатна створити невидимі зв'язки, своєрідну синергію, пришвидшуючи перетворення» [10].

Отже, налагодження системи зворотного зв'язку з використанням інструментарію мережевих інтернет-сервісів є інноваційним чинником виведення процесу управління на принципово новий рівень, створення самокерованої соціальної системи, здатної швидко адаптуватись до будь-яких трансформацій зовнішнього середовища, забезпечуючи стабільний розвиток держави й суспільства.

Список використаних джерел

1. Губанов Д. Анализ социальных медиа [Электронный ресурс] / Д. Губанов. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2013/04/19/1297642385/Анализ%20социальных%20сетей%20%28HSE%29.pdf>. – Загл. с экрана.

2. Губанов Д. А. Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства / Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили / под. ред Д. А. Новикова. – Москва : Издательство физико-математической литературы, 2010. – 228 с.

3. Дегтяр О. А. Інформаційно-комунікативна діяльність в державному управлінні як інструмент інтенсифікації соціального партнерства

[Электронный ресурс] / О. А. Дегтяр // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=623>. – Назва з екрана.

4. Европейский режим функционирования Украины [Электронный ресурс] / «Учитель». Общественная организация // Facebook. – 2014. – 29.05. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/pages/%D0%A3%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/258403570937436>. – Загл. с экрана.

5. Зуев А. С. Модели управления мнениями агентов в социальных сетях / А. С. Зуев, Д. Н. Федянин // Проблемы управления. – 2011. – № 2 – С. 37–45.

6. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Электронный ресурс] / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология ; под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Academia, 1999. – 640 с. – Режим доступа: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1492.html. – Загл. с экрана.

7. Китаева Г. Пять стратегий поведения в конфликте. Методика Томаса-Килмана [Электронный ресурс] / Г. Китаева // Психотерапия неврозов. – Режим доступа: <http://www.nevrozovnet.ru/osnova/5-ryat-strategij-povedeniya-v-konflikte-metodika-tomasa-kilmana.html>. – Загл. с экрана.

8. Крикунов А. Формирование общественного мнения через социальные сети, как способ влияния на политические решения [Электронный ресурс] / А. Крикунов, Д. Литвинов // Центр анализа террористических угроз. – 2012. – 27.08. – Режим доступа: <http://www.catu.su/analytics/358-formirovanie-obwestvennogo-mnenija-cherez-socialnye-seti-kak-sposob-vlijanija-na-politicheskie-resheniya>. – Загл. с экрана.

9. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституції колективної дії [Электронный ресурс] / Е. Остром ; пер. з англ. Т. Монтян. – Київ : Наш час, 2012. – 398 с. – Режим доступа: <http://store.kassiopeya.com/small/1348/#/1/>. – Назва з екрана.

10. Bazan V. Ефективне управління або 2+2=5 [Электронный ресурс] / V. Bazan // Великаідея. – 2013. – 11.01. – Режим доступа: <http://biggggidea.com/practices/829/>. – Назва з екрана.

11. McManus E. The next age of government: David Cameron on TED.com [Electronic resource] / E. McManus // TED Blog. – 2010. – 16.02. – Mode of access: http://blog.ted.com/2010/02/16/the_next_age_of/. – Title from the screen.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Gubanov D. Analiz sotsialnyh media [Analysis of social media] [Electronic resource] / D. Gubanov. – Mode of access: <https://www.hse.ru/data/2013/04/19/1297642385/Анализ%20социальных%20сетей%20%28HSE%29.pdf>. – Title from the screen.

2. Gubanov D. A. Sotsialnyie seti: modeli informatsionnogo vliyaniya, upravleniya i protivoborstva [Social Networks: Models of information influence, control and confrontation] / D. A. Gubanov, D. A. Novikov, A. G. Chhartishvili /

Pod. red. chl.-kor. RAN D. A. Novikova. – Moskva: Izdatelstvo fiziko-matematicheskoy literatury, 2010. – 228 s.

3. Diegtiar O. A. Informatsiyno-komunikatyvna diyalnist v derzhavnomu upravlinni yak instrument intensifikatsiyi sotsialnogo partnerstva [Information and communication activities in public administration as a tool for the intensification of social partnership] [Electronic resource] / O. A. Diegtiar // Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok. – Mode of access: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=623>. – Title from the screen.

4. Evropeyskiy rezhim funktsionirovaniya Ukrainy [European mode of functioning of Ukraine] [Electronic resource] / «Uchitel». Obschestvennaya organizatsiya // Facebook. – 2014. – 29.05. – Mode of access: <https://www.facebook.com/pages/%D0%A3%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/258403570937436>. – Title from the screen.

5. Zuev A. S. Modeli upravleniya mneniyami agentov v sotsialnyih setyah [Management model of views agents in social networks] / A. S. Zuev, D. N. Fedyanin // Problemy upravleniya. – 2011. – № 2 – s. 37–45.

6. Castells M. Stanovlenie obschestva setevyih struktur [The rise of the network society] [Electronic resource] / M. Castells // Novaya postindustrialnaya volna na Zapade: Antologiya; pod red. V. L. Inozemtseva. – Moskva : Academia, 1999. – 640 s. – Mode of access: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1492.html. – Title from the screen..

7. Kitaeva G. Pyat strategiy povedeniya v konflikte. Metodika Tomasa-Kilmana [Five strategies of behavior in the conflict. Thomas-Kilman Methods] [Electronic resource] / G. Kitaeva // Psihoterapiya nevrozov. – Mode of access: <http://www.nevrozovnet.ru/osnova/5-pyat-strategij-povedeniya-v-konflikte-metodika-tomasa-kilmana.html>. – Title from the screen.

8. Krikunov A. Formirovanie obschestvennogo mneniya cherez sotsialnyie seti, kak sposob vliyaniya na politicheskie resheniya [Formation of public opinion through social networks as a way to influence on political decisions] [Electronic resource] / A. Krikunov, D. Litvinov // Tsentralnaya analiza terroristicheskikh ugroz. – 2012. – 27.08. – Mode of access: <http://www.catu.su/analytics/358-formirovanie-obwestvennogo-mnenija-cherez-socialnye-seti-kak-sposob-vlijaniya-na-politicheskie-resheniya>. – Title from the screen.

9. Ostrom E. Keruvannya spilnym. Evolyutsiya institutsiyi kolektivnoyi diyi [Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action] [Electronic resource] / E. Ostrom; per. z angl. T. Montyan. – Kyiv : Nash chas, 2012. – 398 s. – Mode of access: <http://store.kassiopeya.com/small/1348/#/1/>. – Title from the screen..

10. Bazan V. Efektivne upravlinnya abo $2+2=5$ [Effective management or $2 + 2 = 5$] [Electronic resource] // Velykaideya. – 2013. – 11.01. – Mode of access: <http://biggggidea.com/practices/829/>. – Title from the screen.

11. McManus E. The next age of government: David Cameron on TED.com [Electronic resource] // TED Blog. – 2010. – 16.02. – Mode of access: http://blog.ted.com/2010/02/16/the_next_age_of/. – Title from the screen.

T. Hranchak

Social Media – a tool for management of the network type systems

The article is devoted to highlighting of social media tools' opportunities for effective governance by creating a network management type system. On examples of some Internet projects of Ukrainian segment of the network revealed the technologies of using of social media, aimed to intensifying the dialogue between the authorities and the public.

Keywords: social media, management, feedback, online projects, public.

Т. Гранчак

Социальные медиа – инструмент формирования управленческих систем сетевого типа

Статья посвящена раскрытию возможностей инструментария социальных медиа для повышения эффективности государственного управления путем формирования управленческих систем сетевого типа. На примере отдельных интернет-проектов украинского сегмента сетевой среды освещены технологии использования социальных медиа, направленные на интенсификацию диалога между властью и общественностью.

Ключевые слова: социальные медиа, управление, обратная связь, интернет-проекты, общественность.

До уваги держслужбовця

Н. Тарасенко, провід. бібліотекар НБУВ

Українська національна ідея

*Список літератури з фондів НБУВ та електронних ресурсів
(2006–2014 рр.)*

1. Абизова Л. Українська інтелігенція та парадигма національної ідеї у сучасному інтелектуальному контексті [Електронний ресурс] / Л. Абизова // Українознав. альм. – Електрон. дані. – Київ, 2013. – Вип. 14. – С. 100–102. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukralm_2013_14_28.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 07.02.2015.

2. Адамович С. Помаранчева революція: розкол суспільства чи пошук національної ідеї / С. Адамович // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька акад.» : зб. наук. пр. Серія: Політичні науки. – 2008. – Вип. 3. – С. 44–48. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoar_2008_3_6.pdf).

Ж69992 / Політ.

3. Башнянин Г. І. Українська національна ідея як підґрунтя інформаційного переоблаштування суспільства. Проблеми теоретичної постановки і політичної практики / Г. І. Башнянин, П. Й. Мисловський ; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2012. – 90 с. : рис.

Ва755630

4. Безверха Т. В. Державне управління етнонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Безверха Тетяна Володимирівна ; Дніпропетров. регіонал. ін-т держ. упр., Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

Ра361719

5. Безверха Т. В. Державне управління етнонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Безверха Тетяна Володимирівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України, Дніпропетров. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ, 2008. – 214 арк. – Бібліогр.: арк. 186–214.

Дс110848

6. Безверха Т. В. Роль соціальної реклами у втіленні української національної ідеї [Електронний ресурс] / Т. В. Безверха // Державне будівництво. – Електрон. дані. – Харків, 2008. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2008_1_13.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 07.02.2015.

7. Безотосний М. Т. Національна ідея, заповідана Шевченком / М. Т. Безотосний ; відп. ред. С. В. Шейко ; Полтав. держ. аграр. акад. – Полтава : РВВ ПДАА, 2013. – 33 с.

Р122878

8. Белебега І. О. Нація і Націоналізм: Від Націоналізму до національної Ідеї / І. О. Белебега. – Харків : Я. А. Здоровий, 2014. – 238 с. : портр. – Бібліогр.: с. 236.

Ва784050

9. Белебега І. О. Світоглядні Перлини Української Національної Ідеї / І. О. Белебега. – Харків : Я. А. Здоровий, 2011. – 148 с.

Ва742994

10. Бельдюгін В. А. Молодь у контексті боротьби за реалізацію української національної ідеї (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бельдюгін Віталій Анатолійович ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. – 20 с.

Ра355537

11. Бельдюгін В. А. Молодь у контексті боротьби за реалізацію української національної ідеї (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бельдюгін Віталій Анатолійович ;

Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. – 194 арк. – Бібліогр.: арк. 174–189.

Дс99424

12. Бичук І. О. Еволюція української національної ідеї у соціально-філософській думці України на зламі ХІХ–ХХ століть : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Бичук Ірина Олександрівна ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. – Київ, 2011. – 16 с.

Ра380200

13. Бичук І. О. Еволюція української національної ідеї у соціально-філософській думці України на зламі ХІХ–ХХ століть : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Бичук Ірина Олександрівна ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. – Київ, 2011. – 200 арк. – Бібліогр.: арк. 176–200.

Дс122623

14. Бичук І. Українська національна ідея у віддзеркаленні консервативного світогляду / І. Бичук // Соціолог. студії. – Луцьк, 2013. – № 1. – С. 5–10. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/socst_2013_1_3.pdf).

Ж100935

15. Вальчук А. М. Духовна криза суспільства та проблема реалізації національної ідеї в сучасній Україні / А. М. Вальчук // Університет. наук. зап. – Хмельницький, 2006. – № 3–4. – С. 511–513. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2006_3-4_82.pdf).

Ж23990

16. Вовканич С. Й. Соціогуманістичні засади модернізації економіки в системі реалізації української національної ідеї / С. Й. Вовканич // Регіон. економіка. – Львів, 2012. – № 2. – С. 7–22. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/regek_2012_2_3.pdf).

Ж15383

17. Воскобійник М. Г. Україна – ХХ: національна ідея і чин: публіцистика, листування / М. Г. Воскобійник ; упоряд. С. Козак ; Фондація ім. І. Багряного. – Київ : Літ. Україна : Ярославів Вал, 2011. – 486 с. – Бібліогр.: с. 472–481.

Ва738604

18. Гелей С. Д. Від національної ідеї до державності: вибрані ст. з історії України, політології, теорії та історії кооперації / С. Д. Гелей. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2011. – 737 с.

Вс51888

19. Голибард Є. І. По-сусідськи. Польський вектор: документальна розповідь про динамічне п'ятнадцятиріччя 1989–2004 рр., про роль і наслідки використання національної ідеї в Україні та Польщі. Суспільно-економічне порівняння на тлі української нерішучості, непевності й невизначеності / Є. І. Голибард. – Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 432 с. : іл.

Ва659418 ; ФПУ / № 1404

20. Голобородько Я. Речник української національної ідеї: до 140-річчя від дня народження М. Грушевського / Я. Голобородько // Вісн. НАН України. – Київ, 2006. – № 9. – С. 44–52. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2006_9_4.pdf).

Ж20611

21. Горбань Т. Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.05 / Горбань Тетяна Юріївна ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – Київ, 2010. – 40 с.

Ра373769

22. Горбань Т. Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століття : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.05 / Горбань Тетяна Юріївна ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – Київ, 2010. – 427 арк. – Бібліогр.: арк. 383–427.

Дс118821

23. Горбань Т. Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть : монографія / Т. Ю. Горбань ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – Київ : ПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2010. – 380 с.

Ва725486

24. Григоруk Н. Національна ідея у діяльності Української національно-демократичної партії Галичини на початку ХХ ст. / Н. Григоруk // Україна – Європа – Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини : міжнар. зб. наук. пр. / Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – Вип. 11. – С. 290–295. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ues_2013_11_30.pdf).

Ж73612

25. Гринів О. Українська національна ідея як проблема науки / О. Гринів // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001. – Вип. 9. – С. 4–8. – Існує електронна версія

(Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2001_9_3.pdf).
Ж70494

26. Гула Р. В. Національна ідея як основа патріотизму української нації та її аналіз і критика на сторінках видання «Киевлянин» у 1900–1914 рр. / Р. В. Гула // Архіви України. – Київ, 2013. – № 1. – С. 98–106. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ay_2013_1_8.pdf).
Ж27538

27. Дрожжина С. В. Национальная идея как фактор объединения украинского общества / С. В. Дрожжина // Вісн. Донец. нац. ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Серія: Гуманітарні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 19–28. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdnuetg_2013_2_4.pdf).
Ж70141 / Гум.

28. Дузь Л. П. Інтелігенція України і формування національної ідеї / Л. П. Дузь // Інтелігенція і влада : громад.-політ. наук. зб. / Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса, 2006. – Вип. 8. – С. 112–118. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/iiv_2006_8_14.pdf).
Ж71797

29. Духовна-Кравченко О. С. Взаємозв'язок патріотизму та національної ідеї у становленні сучасної держави : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Духовна-Кравченко Олеся Сергіївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2012. – 18 с.
Ра391688

30. Духовна-Кравченко О. С. Взаємозв'язок патріотизму та національної ідеї у становленні сучасної держави : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Духовна-Кравченко Олеся Сергіївна ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 214 арк. – Бібліогр.: арк. 193–214.
Дс131786

31. Евзеров Р. Я. Украинская национальная идея / Р. Я. Евзеров // Национальная идея: страны, народы, социумы : монография / Рос. акад. наук, Ин-т социологии. – Москва, 2007. – С. 309–332.
Ва718800

32. Євсєєва Г. П. Державна мова – необхідна складова національної ідеї в контексті європейського історичного досвіду [Електронний ресурс] / Г. П. Євсєєва // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Електрон. дані. – Харків, 2009. – Вип. 1. – С. 445–452. –

Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trpdu_2009_1_69.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 07.02.2015.

33. Євсєєва Г. П. Державна мовна політика в контексті української національної ідеї: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / Євсєєва Галина Петрівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2012. – 42 с.

Pa390168

34. Євсєєва Г. П. Державна мовна політика в контексті української національної ідеї: теоретико-методологічні засади : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / Євсєєва Галина Петрівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетров. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ, 2012. – 493. – Бібліогр.: арк. 423–477.

Дс131293

35. Євсєєва Г. П. Державна мовна політика та українська національна ідея : монографія / Г. П. Євсєєва ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетров. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – 335 с. : табл., рис. – Бібліогр.: с. 291–323.

Va734238

36. Євсєєва Г. П. До питання про український менталітет і формування української національної ідеї / Г. П. Євсєєва, Л. М. Архипенко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2011. – № 1. – С. 122–133. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2011_1_15.pdf).

Ж69634 / X. ф.

37. Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... / В. Євтух. – Київ : Стилос, 2000. – 235 с.

Va614979

38. Жаборюк А. А. Про літературу, малярство і українську національну ідею: (ст. й есе різних років) / А. А. Жаборюк. – Одеса : Астропринт, 2008. – 168 с. – Бібліогр.: у кінці ст.

Va708157

39. Іванова Л. Г. Національна ідея в українській суспільно-політичній думці (І половина XIX століття) : навч. посіб. / Л. Г. Іванова ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т історії освіти, Каф. історії України. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 172 с. – Бібліогр.: с. 174–184.

Va730279

40. Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (І половина ХІХ ст.) : матеріали до спецкурсу / Л. Г. Іванова ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 191 с. – Бібліогр.: с. 173–189.

Va706265

41. Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50–60-х рр. ХІХ ст. : моногр. дослідж. / Л. Г. Іванова. – Київ : Дніпро, 2008. – 304 с. – Бібліогр.: с. 285–301.

Va706268

42. Ідея національної державності в українському і польському визвольних рухах в історичній ретроспективі : зб. наук. ст. / Польське наук. т-во у Житомирі, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка ; наук. ред. І. І. Ярмошик. – Житомир : В. Б. Котвицький, 2010. – 266 с.

Va737839

43. Іщенко В. В. Перспективи України у світовому співтоваристві як одна з головних характеристик національної ідеї (на прикладі публікацій журналу «Сучасність» початку ХХІ ст.) [Електронний ресурс] / В. В. Іщенко // Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилян. акад.». Серія: Історія. – Електрон. дані. – Миколаїв, 2012. – Т. 171, вип. 159. – С. 30–33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdui_2012_171_159_9.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 07.02.2015.

44. Коберник М. О. Національна ідея в Україні : проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / М. О. Коберник ; Хмельн. ун-т упр. та права. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kobernik-m-o-natsionalna-ideya-v-ukrayini-problemi-ta-perspektivi/>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 07.02.2015.

45. Кобинець А. В. Газета «Громадська думка» / «Рада» (1905–1914 рр.): утвердження національної ідеї на тлі доби : монографія / А. В. Кобинець ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 203 с. : іл. – Бібліогр.: с. 157–172.

Va731894

46. Кожевніков В. Яка національна ідея українців? Що таке український націоналізм? Хто такі українські націоналісти? / В. Кожевніков. – Вид. 3-тє, доповн. – Київ : Задруга, 2014. – 60 с.

Va780145

47. Козловець М. Національна ідея як рефлексія національно-культурної ідентичності / М. Козловець, Ю. Ковтун // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Укр. акад. наук ; голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ, 2013. – № 73. – С. 210–212. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2013_73_96.pdf).

Ж25326

48. Колінько В. В. Київ – священний простір. Від філософії та стратегії розвитку Києва до контурів національної ідеї / В. В. Колінько, Г. К. Куровський. – Київ : Ландшафтна ініціатива, 2006. – 232 с. : табл., іл.

Ва751668

49. Котляр Ю. В. Боротьба за українську національну ідею на Миколаївщині в 50–80-х рр. ХХ ст. / Ю. В. Котляр // Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилян. акад.». Серія: Історичні науки. – Миколаїв, 2008. – Т. 83, вип. 70. – С. 154–159. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nrchdui_2008_83_70_30.pdf).

Ж69683

50. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 575 с.

Табачник Д. В. / Ва1089

51. Кубаєвський М. К. Національна ідея: історичні й методологічні засади осмислення : монографія / М. К. Кубаєвський ; Тернопіл. нац. екон. ун-т. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – 192 с. – Бібліогр.: с. 185–190.

Ва708886

52. Куташев І. В. Державотворчі ідеї у політичній думці доби гетьманщини : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 / Куташев Ігор Вікторович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 446 арк. – Бібліогр.: арк. 421–446.

Дс110050

53. Кушнірук В. М. Українська національна ідея: концепція / В. М. Кушнірук. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – Львів : [б. в.], 2010. – 188 с. : рис., табл. – Бібліогр. у кінці глав.

ФПУ № 2173

54. Левченко Н. В. Національна державницька ідея як чинник реформування системи державного управління в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Левченко Наталія Вікторівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. –

Харків, 2012. – 20 с. : рис.
Ра389453

55. Левченко Н. В. Національна ідея як чинник державотворення в Україні / Н. В. Левченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2009. – Вип. 2. – С. 66–75. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trpdu_2009_2_12.pdf).
Ж72481

56. Левченко Н. В. Складові української національної ідеї та її вплив на процес державотворення в сучасній Україні / Н. В. Левченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2010. – Вип. 1. – С. 75–83. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trpdu_2010_1_13.pdf).
Ж72481

57. Левченко Н. В. Українська національна державницька ідея в контексті науки державного управління / Н. В. Левченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2011. – № 2. – С. 301–310. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2011_2_43.pdf).
Ж69634 / Х. ф.

58. Либанова Э. М. Новая идеология национального развития / Э. М. Либанова // Экономика Украины. – Київ, 2013. – № 4. – С. 90–92. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ekukrr_2013_4_9.pdf).
Ж28369

59. Литвинов А. И. Основы синтеза систем: Научные проблемы национальной идеи и как «измерить» способность кандидата в президенты решить эти проблемы / А. И. Литвинов ; Нац. авиац. ун-т. – Киев : НАУ, 1999. –
Вип. 2. – 20 с.
В342753 /2

60. Ліпкан В. А. Українська національна ідея – фундамент національної безпеки / В. А. Ліпкан. // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 299–305. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnuvs_2003_22_60.pdf).
Ж69872

61. Лук'яненко Л. Г. Національна ідея і національна воля / Л. Г. Лук'яненко. – Київ : [б. в.], 2008. – 192 с. – Бібліогр.: с. 190.
Ва707580

62. Макарова А. Історико-філософське дослідження ідеї соціальної справедливості в контексті національного самовизначення українства / А. Макарова // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька акад.». Серія: Філософія. – 2010. – Вип. 7. – С. 80–85. – Існує електронна версія (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoafs_2010_7_10.pdf).
Ж69992 / Філосо.

63. Макаровський І. П. Гетьман Петро Сагайдачний на сторожі України (до 390-річчя від дня його смерті) : монографія / І. П. Макаровський ; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Івано-Франків. осередок. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2012. – 111 с. : іл. – (Серія «Українська національна ідея. Дослідження, переклади, публікації» ; вип. 13). – Бібліогр.: с. 107–111.
Ва756778

64. Мартинюк М. І. Національна ідея в життєтворчості Володимира Самійленка : монографія / М. І. Мартинюк. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 192 с. – Бібліогр.: с. 138–161.
Ва721310

65. Мастеренко В. З. Проблеми формування українського патріотизму: науковий, суспільно-політичний та моральний вимір: українська національна ідея та шляхи її втілення в життя суспільства : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 350-річчю блискучої Перемоги укр. армії під проводом гетьмана України І. Виговського під Конотопом над рос. окупац. військами, Одеса, 7–8 груд. 2007 р. / В. З. Мастеренко (кер.), В. О. Шевченко, А. Т. Томкіна [та ін.] ; Всеукр. об-ня ветеранів, Одес. обл. орг., Нац. ін-т стратег. дослідж., Одес. регіонал. філ. – Одеса : Екологія, 2007. – 204 с.
Ва720733